

Maarjamäel mälestati juuniküüditamise ohvreid

14. juunil mälestati üle kogu Eesti neid enam kui 10 000 inimest, kes langesid 1941. aastal juuniküüditamise ohvriks.

Tallinnas toimus riiklik tseremoonia Maarjamäel Kommunismiohvrite memoriaalil.

„Juuniküüditamine on muutunud kõigi varasemate ja hilisemate nõukogude võimu kuritegude ja nende ohvrite sümboliks. Seepärast on meil täna põhjus ja lausa kohustus meenutada kõiki kommunismi ohvreid. Küüditamiste, tapmist, vangistamiste ja teiste repressioonidega ei võidelnud Nõukogude Liit ainult meie riigi, vaid kogu eesti rahva, keele ja kultuuri, meie tuleviku vastu. Selleks, et kunagi enam ei sünniks vaba Eesti riiki,“ rääkis tseremoonial justiitsminister Raivo Aeg.

„Täna on leinapäev, kuid sellest hoolimata võime me seista siin kommunismiohvrite memoriaali juures püstipäi ja uhkelt. Tuhanded küüditatud jäid Siberisse, kuid Eesti tuli tagasi. Meie pisike, kõigest miljoniline rahvas osutus tugevaks kui maailma kõige jubedamad hirmuvalitsused,“ ütles minister.

Fotod: Heidi Tooming

Aeg rõhutas oma kõnes, et Eesti riigi jätkuvaks püsimiseks on vaja austada kõigi inimeste õigusi ja vabadusi ning hoida liitlассuhteid NATO ning EL-ga.

Mälestustseremoonial kõnelesid ka riigikogu esimees Henn Põlluaas, Memento liidu juhatuse esimees Arnold Aljaste ja Eesti korporatsioonide liidu esindaja. Mälestuspalvuse pidas EELK peapiiskop

emeeritus Andres Pöder. Pärjad asetasid memoriaali jalamile riigikogu esimees, diplomaatiline korpus, Tallinna linn, Memento liit ja Eesti Mälu Instituut.

Mälestuspäeva aitasid korraldada Inimõiguste Instituut, Eesti Mälu Instituut, Peetri põhikooli õpilased ja kodutütred, Eesti Memento liit, Avatud Vabariik ja Justiitsministeerium.

Traditsiooniliselt koguneti keskpäeval Anne Eenpalu eestvõttel Linda kuju juures. Pärja asetas poliitik Trivimi Velliste.

Vabaduse väljakul oli üles pandud ka õhupallide instalatsioon, mis toimus sel aastal viimast korda. Väljakul tablool oli ülevaade inimestest, keda 1941. aastal toimunu otseselt puudutas - seal oli rohkem kui 12 000 represseeritu nimi.

Pärastlõunal toimus presidendi vastuvõtt roosiaias.

Õhtul oli Maarjamäel kommunismiohvrite memoriaalis juuniküüditamise aastapäeva puhul Eesti Mälu Instituudi korraldatud tasuta vabaõhukontsert Minevik. Olevik. Igavik. Esinesid Lenna Kuurmaa, Ott Lepland, Liisi Koikson, koor Collegium Musicale, „Prezioso“, Kadri Ann Sumera, Valmar Kirves, Sander Mölder.

Foto: Heidi Tooming

Foto: Inimõiguste Instituudi fotokogu

Vaikimise ja salgamise müüri tuleb lõhkuda

President Kersti Kaljulaid ja Eesti Memento Liit kutsusid juuniküüditamise aastapäeval presidendi kantselei roosiaeda kommunistliku okupatsioonivõimu repressioonide all kannatanuid mälestamiseks küüditamiste ohvreid ja tähistamiseks Eesti Memento Liidu 30. aastapäeva.

Oma tervituskõnes rõhutas president Kaljulaid järgmist mõtet: vaikimise ja salgamise müüri tuleb lõhkuda igal ajal ja igasuguse kurjuse puhul.

„Koputused Eesti kodude ustele küüditamiste aegadel muutsid kõigi inimeste saatust. Nende saatust, kes viidi, ja ka nende, kes jäid. Kõikjal oli hirm,“ lausus president. „Õiguse asemel olid vaid okupatsioonirežiimi vaikus või valed, inimeste hingel elas äng ja mure. Mure selle pärast, et me ei saanud mälestada neid kaasmaalasi, kes viidi loomavagunitest tundmatusse, ega rääkida valjul häälel nendest kuritegudest, mis Eestis toime pandi,“ sõnas riigipea.

„Vaikimise ja valede eesmärk oli unustamine. Kuid me ei tahtnud unustada ja elada valede, valu ja vaikuse maailmas,“ jätkas president Kaljulaid.

Riigipea tõstis esile represseeritute enda rolli ning Memento Liidu suurt teenet repressioonidest rääkimisel ja mälestuse jäädvustamisel, millega on aidatud kaasa meie vabaduse ja demokraatia kujunemisele ning kestmisele.

Foto: Presidendi Kantselei fotokogu

„Teie ise, kes te olete läbi käinud hirmu ja õuduste rajad, hakkasite sildu looma ja valede ning vaikuse müüri lõhkuma,“ lausus president Kaljulaid ning lisas, et seda vaikimise ja salgamise müüri tuleb lõhkuda igal ajal ja igasuguse kurjuse puhul: „Olgu see koduseinte vahel toimuv kurjus, verbaalne pahatahtlik sõnakasutus või midagi veelgi tõsisemat. Me ei tohi jätta seda kunagi ega kusagil tähelepanuta, me ei tohi sellest vaikida.“

„Keegi ei tohi vabas Eestis olla oma muredega üksik, alati peab olema turvavõrk, koht, kuhu helistada ja kellega

oma muresid jagada. Teil seda võimalust ei olnud, aga vabas riigis see on. Täna on kõigil Eesti inimestel põhjust loota õiguskaitseorganitele, selleks et aidata kaitsta oma enda isiklikke vabadusi. Oma enda vabadust tunda rõõmu ja elada hirmuta. On lihtne luua ka ise orwellilikku maailma ja mõnikord mõne suure ja ülla idee nimel pisut oma vabadusi ära anda. Seni kui meie hulgas olete teie, me teame, et seda ei tohi,“ nentis riigipea.

Jõgeva Memento esimehe Reet Aluoja mõtted leinapäeval

Jakob Hurt on öelnud: „Eestlased ei ole mitte kärblased, kes täna sünnivad ja homme surevad, vaid üks vana ja visa rahva sugu, kes ammu juba maailmas on elanud ja ka pärast meid veel kaua kestma saab...“

Kui meenutada ja mõelda nendele sündmustele, mis 14. juunil 1941. aastal ja hilisemal ajalgi veel eesti rahvale osaks said, siis võime küll öelda, et oleme visa rahva sugu.

Elu oli 1939. aasta baaside lepinguni kulgenud rahulikus enese väärtust tundvas ja vabas riigis. See oli nii enesest mõistetav.

Ja siis järsku algab midagi, mis ei ole enam enesest mõistetav, midagi, mis ehmatab kohutavalt, midagi, mis tingib olukorra, kus inimesed ei saa aru, mis toimub ja miks toimub. Suvi 1940 – Eesti Vabariik antakse ära piltlikult ilma püssipauguta.

Siiski – reaalsus jõuab päralt üsna ruttu, kõik see, mis tulemas on, ei tööta midagi head. Milliste õudustega edaspidi tuleb silmitsi seista, seda ei osatud aimata. Ja siis, aasta pärast, 14. juunil 1941 algab küüditamine.

Inimesed veetakse kokku raudteejaamadesse. Seal on ootamas küüdirongid, mis koosnevad loomavagunitest. Siin lahutatakse pered – naised, lapsed, vanurid eraldi ja mehed eraldi vagunitesse. Paljud naised näevad oma mehi ja lapsed oma isasid viimast korda.

Algab sõit – ÄRA, ära kodust, ära Eestimaalt, vastu kannatustele ja teadmata, et isegi surmale. Mehed viiakse Siberi vangilaagritesse, toimuvad ka mahalaskmised – vaenulik element ju. Naised, lapsed, vanurid saadetakse Siberi karmidesse oludesse – kah surema.

Nälg, haigused said paljudele saatuslikuks, aga mitte kõigile. See visa rahva sugu võitles elu eest ja surma vastu ning jõudis koju tagasi. Seda visadust tuleb tunnustada. Kõiki neid, kes jätsid oma elud Siberisse, kõiki neid, kes ei jõudnud tagasi koju, peame mälestama. See on meie – tänaste ja tulevaste põlvkondade kohustus.

Hoiame siis seda mälestust väärilt, ärme ole ükskõiksed arvamusega – ah, see oli nii ammu, see ei puutu minusse.

Kindlasti puutub, sest see on meie ajalugu, need olid meie isad, emad, vanaisad, vanaemad. Hoiame siis korras need paigad, kus neid inimesi mälestada ja kus saame süüdata mälestusküünla. See on vast ainus asi, mida me täna teha saame. Seda ei ole ju palju palutud. Hoiame mälestust.

Fotod: Jõgeva Memento fotokogu

Nägemus

Salme Jaaska

Laup surutuna vastu külma klaasi
ma õhtuhämarusse aknast vaatasin.
See pilt, mis avanes, viis otsekui ekstaasi –
ma koduvärve taamal silmasin.

Horisondil s i n i e – m u s t – v a l g e
manab silmele mul läike!
Kaob hetkeks tardund palge
rõõm üürikene, väike.

S i n i e g i Siberis on taevas,
kus varsti algab öö!
All rahvas ägab vaevast,
mil lõpeb orjatöö?

M u s t a n a metsatuka põlend, raagus puid
me silmapiiriks näeme mäel.
Neid söele põlend puudeluid
me kütteks veame käel.

V a l g e on Siberiski talvel
maad kattev lumevaip.
Ent igaüks siin olgu valvel,
Et poleks inimlaip ...

Siberis 1941. aastal

Ilmunud Kaarel Aluoja koostatud raamatus
„Ära. 34 Järvamaa pere Siberi-tee“, 2018.

31. augustil möödus 25 aastat Vene relvajõudude väljaviimisest

31. augustil 25 aastat tagasi lahkusid Eestist viimased Vene väeüksused. Juunis 1940 alanud okupatsioon oli sellega lõplikult möödas, Eesti tee stabiilsele arengule ning liitumisele NATO ja Euroopa Liiduga oli avatud. See oli Eesti diplomaatia suur võit, mida on võrreldud Vabadussõja lõpetanud Tartu rahulepingu sõlmimisega ja Eesti iseseisvusele rahvusvahelise tunnustuse võitmisega.

Pingeliselt kulgenud läbirääkimised olid alanud juba 1991. aasta septembris. 21.08.1991 seisuga oli Eestis Nõukogude armee halduses üle 570 militaarobjekti ja neis teenis erinevatel ametitel ligi 35 000 inimest. Sõjaväelaste arv kahanes järgneval perioodil tuntuvalt, kuid nende hulk oli palju suurem kui Eesti Vabariigil.

1992. aastal esitas Vene pool võimaliku tähtajana aastat 2002. Kuna Eesti pool ei saanud sellise ajakavaga kuidagi nõustuda, siis jätkuvate kohtumiste ja konsultatsioonide tulemusel jõuti Vene poole lubaduseni teha seda aastaks 1997. Eesti jaoks oli aga äärmiselt oluline saavutada Vene vägede väljaviimine Eestist samas ajalisel raamistikus, kui toimus nende lahkumine ka mitmelt poolt mujal, sh eelkõige Saksamaalt, kus tähtajaks kujunes 31. august 1994. Eesti lähene mine leidis laia rahvusvahelist toetust ja mitmed lääneriigid astusid diplomaatilisi samme Venemaa veenmiseks, eriti nähtavalt Ameerika Ühendriigid ja Rootsi, kuid aktiivsed olid ka paljud muud riigid. Seetõttu tuli toetus ka mitmelt rahvusvaheliselt organisatsioonilt (ÜRO, OSCE, Euroopa Nõukogu).

26.07.1994 kirjutati Eesti ja Venemaa vahel Moskvas alla lepingule „Vene Föderatsiooni relvajõudude väljaviimisest Eesti Vabariigi territooriumilt ning nende ajutise sealviibimise tingimustest“. Lepingu allkirjastasid Eesti president Lennart Meri ja Venemaa president Boriss Jeltsin. Lepingu allkirjastamisest kuni Vene väeüksuste väljaviimise tähtajani 31. augustil 1994 jäi aega üks kuu ja neli päeva.

Lisaks Vene vägede väljaviimise lepingule kirjutati Moskvas alla Eestis elavate Venemaa sõjaväepensionäride ja nende pereliikmete sotsiaalsete tagatiste kokkulepe. Veel mõni päev kulis 30. juulil eraldi kokkuleppe sõlmimiseks Paldiski tuumaobjekti ohutuks tegemise osas. Paldiski objekti üleandmise tähtaeg oli 30. september 1995, samas kokkuleppe kohaselt ei olnud enam tegemist sõjaväebaasiga.

Lepingute tulemusena viidigi Vene väeüksused 31. augustiks 1994 Eestist välja. Sõjaväepensionäridega seotud

Fotod Eesti Välisministeeriumi kogust

praktilisi küsimusi hakati kohe lahendada – 31. augustil esitas Vene pool kokkuleppes ette nähtud nimekirja ja 1. septembrist alustas tööd vastav Eesti valitsuskomisjon. 30. septembril 1995 anti Paldiski tuumaobjekt täielikult Eestile üle. Kogu see protsess oli suure rahvusvahelise tähelepanu all ning kulges rahulikult. Allakirjutamise järel sattusid lepped Eestis siiski sisepoliitilise vastasseisu objektiks.

Vägede väljaviimise leping oli iseseisvuse taastanud Eesti jaoks esimene suur koostöösaavutus meie liitlastega läänes, aga ühtlasi oli see Eesti riikliku stabiilsuse ja paindlikkuse proovikivi. 1992–1994. aastatel oli välja kujunenud tegus välispoliitiline meeskond nii poliitikute kui ametnike tasemel, kes suutis edukalt kasutada Eestile avanenud ajalooakent.

Välisministeeriumis 30. augustil toimunud vastuvõtul, kuhu oli kutsutud diplomaatiline korpus, riigitegelasi ja Eesti vabaduse eest võitlemise mälestuse hoidjaid (sh mentolasi), avaldas minister Urmas Reinsalu lugupidamist ja tänu diplomaatidele ja riigitegelastele, kes osalesid vägede väljaviimise kokkulepete läbirääkimistel, ning vabaduse eest võitlejatele terve okupatsiooniaja vältel. „Teie võitlus päädis sellega, et homme 25 aastat tagasi lahkusid okupatsiooniväed meie maalt ja Eesti sai vabaks ning vabaduse edaspidi määrata oma kurssi iseseisva riigina,“ sõnas Reinsalu avakõnes. „Kui seda poleks juhtunud, oleks meie riigi ajalugu ja teekond kujunenud hoopis teistsugusteks,“ lisas ta.

Lisaks tõi Reinsalu välja meie lääne-liitlaste olulise panuse iseseisvuse taastamisel. „Eesti rahvas on igavesti tänulik nendele riikidele, kes ei tunnustanud ku-

nagi Eesti ebaseaduslikku okupatsiooni,“ sõnas Reinsalu. „Samuti avaldame tänu nendele julgetele lääneriikide poliitikutele, kes aitasid Eestil jõuda Venemaa Föderatsiooniga vägede lahkumise küsimuses kokkuleppele,“ rõhutas minister, tuues välja ÜRO, CSCE, Euroopa Nõukogu ning USA, Rootsi ja mitmete teiste lääneriikide juhtide toetuse. Vastuvõtul esines loenguga kaitseminister Jüri Luik.

Tähtpäeva tähistati mitmeti. Tori Eesti sõjameeste mälestuskirikus toimus pidulik jumalateenistus. Kell 21.10 meenutati sündmust ilutulestikuga Tallinnas Kuberneri aias, kus samal moel oli tähistatud Vene vägede lahkumist ka 25 aastat tagasi.

Koostatud Välisministeeriumi info põhjal

Eesti Memento Liit pälvis Koosmeele auhinna

18. aprillil andis Avatud Eesti Fond üle oma XXII Koosmeele auhinna, mille laureaadiks on 2019. aastal Eesti Memento Liit. Auhinna märksõnaks on tänavu ühismälu ning fond tunnustab Mementot nõukogude okupatsiooni tõttu kannatanute mälestuse jäädvustamise eest.

Avatud Eesti Fond lõi Koosmeele auhinna 1997. aastal eesmärgiga avaldada lugupidamist neile, kes on oma tegevusega aidanud kaasa avatud ühiskonna kujunemisele nii Eestis kui mujal; samuti Eestis elavate inimeste üksteisemõistmisele ja ühise tuleviku-Eesti ehitamisele.

“Vääriliselt talletatud mälestused saavad tuua järgmistele põlvkondadele hingerahu ja panna neid ajaloo kogemusest õppima. Nii vabadus kui inimelu on ühtmoodi haprad ja see teadmine peab püsima rahva ühismälus. Tahame loota, et enam ei anta võimalust esile kerkida ühelgi inimvaenulikul režiimil, sest nendest puutumata pole jäänud ükski Eesti pere ega laiem suguselts. Aitäh Mementole nende pika pühendumise ja ajaloosilla ehitamise eest,” sõnas Avatud Eesti Fondi juhataja Mall Hellam.

Aastate jooksul olnud laureaate seas onnud näiteks Lagle Parek, Andrei Hvostov, Nelli Kalikova, Margit Sutrop, onkoloog Kaiu Suija, kultuuriväljaanne Müürileht, anonüümsed netikommendaarid keelustanud ajaleht Postimees, algatus Tagasi Kooli, Gruusias Goris sõpruskooli aidanud Kolga Keskkool, ajakirjanikud Kadri Ibrus, Ahto Lobjakas ja Tiina Kangro, mälu-uuri ja filmitegija Imbi Paju, hõimurahvastele pühendatud ERMi püsinaütuse “Uurali kaja” koostajad, endine õiguskantsler Allar Jõks, President Kersti Kaljulaid oma järjepideva tegevuse eest Euroopa teemade kajastamisel, kirikuõpetaja Annika Laats jpt.

Auhinnaga kaasnes tänavu Swedbanki toetusel 1000-eurone tänusumma ning traditsioonina Marje Üksise graafiline leht “Koosmeelesamas”.

Koosmeele auhinna üleandmine on traditsiooniliselt seotud Avatud Eesti Fondi sünnipäevaga 19. aprillil, mil fondi asutamisest möödub 29 aastat. Tunnustamiseremoonial esinesid tänusõnadega AEF juhataja Mall Hellam ja nõukogu esimees Heli Aru-Chabilan, sõna võtsid ka Memento esindajad ning kõlas muusika.

Avatud Eesti Fondi juhataja Mall Hellam annab auhinna üle Eesti Memento Liidu auesimehele Leo Öispuule.

Fotod Avatud Eesti Fondi kogust

Memento mälestas Pilistveres okupatsiooni-ohvrid ja tähistas ka oma 30. aastapäeva

Fotod: Ainu Purje

23. augustil kogunesid mementolased taas traditsioonilisele kokkutulekule Pilistvere Kivikangru juures. Rõõm on tõdeda, et tulijate arv ei vähene, tänavu oli meid kokku umbes nelisada viisküm-mend - rohkem, kui mõnel varasemal aastal. Pilistvere on meil südames.

Kokkutulek kulges tavapärast rada mööda. Algas hoogsa lipudefileega, kus noorematki rahvast näha. Järgnesid hümn ja avasõnad Anne Eenpa-lult. Seejärel EELK Pilistvere Andrease koguduse õpetaja Hermann Kalmu-se peetud mälestuspalvus, mille nagu ikka juurdleva ja hinge hariva teksti loodame kord ka Teatajasse saada.

Pikemalt võttis sõna justiitsminis-ter Raivo Aeg. Tema sõnad kinnitasid, et võime justiitsministeeriumilt ikka mõistmist ja tuge leida. Osa mõtteid leiame ka kõrvalleheküljel, sest minis-ter jõudis Pilistverest Tallinna Memo-riaali juurde.

Siis hakkas oma häält pingutama EML juhatuse esimees Arnold Aljaste (vipersed helivõimendusega on õppe-tunniks tuleviku tarvis, kõnelejail pol-nud kerge). Memento teenetemärkide üleandmine toimus siiski ladusalt.

Plaanis oli ka uuendus – vaba mik-rofon ei olnud mitte Kivikangru juu-res, vaid pastoraadi lõunalauas. Ühelt poolt polnud niiviisi vaikset ärakadu-mist pastoraadi suunas, teiselt poolt pani suurema hulga koos saabumine toidujagajatele lisakoorma ja varjualu-se tagaservas sõnavõtjad ei saanud täit tähelepanu. Kuid pärast söögipalvet tühjenesid kausid maitsvast supist kii-

resti ja edasi oli päris 30. sünnipäeva tunne Ervin Lillepea ansambli meele-oluka muusika saatel, ka ühislaulmine võttis vedu. Eks lauldi ju kõigele vaata-mata ka Siberis, ja ikka neid samu lau-le. “Ma tahaksin kodus olla...” ja “Seal, kus rukkiväli...” toovad ikka meenu-tuspisara silma.

Jõgevamaa Memento liikmed Pilistveres 23. augustil 2019.

Viljandi Memento liikmed mälestuspäeva lipudefileel.

Fotod: Jõgeva ja Viljandi Memento kogudest

23. augustil mälestati Maarjamäel kommunismi ja natsismi ohvrid

23. augustil, üleeuroopalisel totalitaarse-te režiimide ohvrite mälestamise päeval toimus traditsiooniline mälestustse-re-moonia Maarjamäe kommunismiohvri-te memoriaalil. Samal päeval täitus ka 80 aastat Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimisest. Tseremoonial astusid sõ-navõttudega üles justiitsminister Raivo Aeg, Läti suursaadik Raimonds Jansons ja Leedu suursaadik Giedrius Apoukas ning Eesti üliõpilaskondade liidu esi-daja Kristel Jakobson. Kaitseminister Jüri Luik asetas pärja ohvitseride mäles-tusmärgile. Mälestuspalvuse pidas Eesti evangeelse luterliku kiriku peapiiskop Urmas Viilma. Esines Eesti rahvusmees-koor, mida juhatas Mikk Üleoja.

„Üleeuroopalisel kõikide totalitaar-sete ja autoritaarsete režiimide ohvrite mälestuspäeval meenutame möödu-nud sajandi inimvaenulike režiimide ohvrid, kellelt võeti ära ebainimliku ideoloogilise sildi all kõik põhilised isi-kuvabadused ja -õigused, sageli elu või tervis. Molotovi-Ribbentropi pakti sa-laprotokollide sõlmimine 1939. aastal oli Euroopa jaoks eriti traagiline sünd-mus, sest selle alusel okupeeriti mit-med iseseisvad riigid ning alustati Teist maailmasõda. Selle kokkuleppe tule-musena hävitati miljoneid inimesi. Ka meie kaotasime selle kuritegeliku

sobingu tagajärjel mitte ainult vabadu-se, vaid ka suure osa oma rahvast,“ üt-les justiitsminister Raivo Aeg.

„Tänane päev meenutab meile taas, et Eesti saatus on olnud ja on ka tulevikus lahutamatu Euroopa ja kogu demokraatliku maailma saatusest.

Justiitsministri sõnul meenutab Molotovi-Ribbentropi pakt, et äär-muslikud maailmavaated toetavad ala-ti üksteist, sest nad sünnivad ühest al-likast – kurjusest ja võimujanust. „Pa-raku peame tõdema, et äärmuslus on maailmas praegu tugevam, kui ta oli veel mõni aeg tagasi. Seetõttu nõuab ka demokraatia, et teda kaitstaks se-nisest veelgi tugevamini. Et teda kaits-taks mistahes ekstremismi vastu – ja seda on tänapäeva massimeedia tingi-mustes kahjuks järjest raskem teha,“ ütles Raivo Aeg memoriaalil peetud kõnes.

„Sellegipoolest olen ma kindel, et vead, mida Eesti tegi Teise maailmasõ-ja eelõhtul, ei kordu enam, sest ma-ailm on muutunud ja Eesti on õppinud. Meie koostöö NATO ja Euroopa Liidu riikidega on tõhus ja jääb selliseks ka tulevikus. Me ei ole mitte alati olnud oma partneritega ühel meelel ja vae-valt oleme seda tulevikuski. Kuid meie ühine saatus on alati olnud üle meie erimeelsustest,“ rõhutas Aeg.

Justiitsminister Raivo Aeg.

„Mõelgem täna siin Maarjamäel kõigile neile, keda täna meie hulgas enam ei ole ja kellest paljusid meenu-tab vaid nimi selle mälestusmärgi mus-tal seinal. Mõelgem kõigile neile, kes on võidelnud Eesti riigi eest minevi-kus, ja kõigile neile, kes üle maailma on Eesti riigi toetajad täna. Väärikaim viis austada neid, kes on ohverdanud oma elu Eesti ja Euroopa vabaduse eest, on üheskoos kaitsta meie ühiseid demokraatlikke väärtusi,“ sõnas jus-tiitsminister Raivo Aeg.

Vastupanuvõitluse päev

1944. aasta septembri keskel tekkis kiiresti taganevate Saksa üksuste ning läheneva Punaarmee vahel Tallinnas ja Loode-Eestis võimuvaakum, mis võimaldas moodustada Otto Tiefi juhitud põhiseadusliku valitsuse. Selle eesmärk oli taastada Eesti iseseisvus ja saada sellele lääneriikide tunnustus, kuid Punaarmee edasitung nurjas selle lootuse. 22. septembril jõudsid punaarmeelased sakslaste poolt maha jäetud Tallinna ning heiskasid Pika Hermannitorni seal lehvinud sinimustvalge asemel punalipu. Algas eesti rahva vastupanuvõitlus kommunistlikule režiimile.

Tallinnas tähistatakse vastupanuvõitluse päeva pargade asetamise ja kõnedega Otto Tiefi haua Metsakalmistul, sellest võtavad osa üliõpilaskorporatsioonid, kes korraldavad ka õhtuse marsi kesklinnas.

Foto: Heidi Tooming

Läänemaal tähistati vastupanuvõitluse päeva paadipõgenike monumendi avamisega

Läänemaal oli see päev tihedalt sisustatud: tava kohaselt alustati mälestushetkega Jüri Uluotsa kalmu juures Kirbla kirikuaias ning mälestuspalvusega Ridala Püha Maarja-Magdaleena kirikus, kus laulis Ridala põhikooli poistekoor. Ridala kiriku juurest algas keskpäeval ka Puise randa suunduv 21,7 km pikkune Otto Tiefi Sügisretk.

Vahepeale jäi veel mälestushetk Põgari palvemajas, kohas, kus toimus Otto Tiefi valitsuse viimane istung. Kella neljast algas paadipõgenike monumendi avamise tseremoonia Puise rannal ja Sügisretke lõpetamine.

Mälestusmärgi, mis on pühendatud karmide aegade mälestusele, nii neile, kes läksid, kui neile kes jäid, aga ennekõike põgenemisel hukkunutele, avamisel võtsid sõna O. Tiefi valitsuse riigisekretäri, ainsana läände pääsenud Helmut Maandi poeg Jaak Maandi, kes andis edasi isa meenutusi, EML esimees Arnold Aljaste, kes kirjeldas värvikalt mälestusmärgi saamislugu ja skulptoriga peetud arutlusi, ajaloolane Mati Mandel, kes avas ajaloolist tausta, Otto Tiefi sügisretke korraldustoimkonna juht Albert Tamme, kohaliku elu edendaja, ajalooliste mälestuste koguja Enn Milvek jt.

Mälestuskivil on Aidi Valliku just selle tarvis loodud luuletus:

*Mis saab küll nendest, kes läevad?
Ja mis saab sellest, kes jääb?*

*All sõjatormise taeva
Kuidas hoida kinni veel käest?*

*Huulil on armsate nimed,
Merevesi ja kodude tuhk.*

*Valus jäämine.
Valus minek.*

Rannal tormilainete uhk.

Mälestussamba avasid selle rajamise eestvedaja Heidi Ivask ja Jaak Maandi.

Fotod: Läänemaa Memento kogust

1,2 m kõrguse skulptuuriga, mille valmistab kujur Aivar Simson, kunstnikunimega Seaküla Simson, tuleb veel veidi oodata, selle valmimisele saab aga kaasa aidata, vt lk 21.

Päeva korraldajad olid Ridala Põhikool, Eesti Memento Liit, Kaitseliidu Lääne malev, Eesti Endiste Metsavendade Liit, EELK Kirbla Püha Nikolause kogudus, EELK Ridala püha Maarja-Magdaleena kogudus, Eesti Vabadusvõitluse ja Vastupanuliikumise Mälestusliit, moderaator oli Heiki Magnus.

Ühisfoto paadipõgenike monumendi avamisel.

Muusikalise osa eest nii Põgaris kui Puises hoolitses Keila pensionäride ühenduse naisansambel Püü.

Algab Otto Tiefi Sügisretk.

Fotod: Läänemaa Memento kogust

HARJUMAAL tähistati vastupanuvõitluse päeva traditsiooniliselt Kumna lahingu mälestusmärgi juures ning ajalookonverentsiga, tänavu juba 21. septembril.

Keskpäeval koguneti Kumna teeristile 1944. aastal Keila ümbruse lahingutes hukkunuid mälestama.

Mälestuskivi juures seisis Kaitseliidu auvalve, asetati pärgi ja lilli, peeti kõnesid ja süüdati küünlad.

Järgnesid mälestusteenistus Keila kirikus ja ajalookonverents Harjumaa muuseumis. Konverentsil rääkis Peeter Kaasik Vabadussõja inimkaotustest, Mati Mandel pitkapaiste viimastest võitlustest, Kaja Haukanõmm Teise maailmasõja aegsest eestlaste põgenemisest läände ja Aart Nõmm metsavendlusest Harjumaal. Konverents lõppes aruteluga kohvilauas.

Eesti Mälu Instituudi algatusel toimus 23. septembril Patarei vanglas arutelu teemal „Vabadusvõitlus: võit hirmu ja surma üle“.

Ettekande Eesti metsavendlusest pidas Kaitsväge juhataja kindralmajor Martin Herem. Metsavendluse uurija, ajaloolane Martin Andreller; semiootikaproffessor Mihhail Lotman ning psühholoog ja kaitseliitlane Grete Arro juurdlesid koos publikuga, miks on inimesed totalitaarse režiimiga võideldes valmis ühiskonna vabaduse nimel loobuma isiklikust vabadusest ja oma elu ohtu seadma ning millest sõltub vastupanu edukus.

Arutelule eelnesid mälestushetked Patarei hoovis vabaduse nimel 1940–1991 kannatanute mälestustahvli juures. Kõnelesid justiitsminister Raivo Aeg ja Riigikogu Eesti metsavendluse traditsiooni hoidmise toetusrühma esimees Eerik-Niiles Kross. Endrik Üksvärava esituses kõlas „Palve“ ja „Paul Randmaa metsavendade salga hümn“.

Eesti Mälu Instituudi teadur-kuraator Martin Andrelleri sõnul on metsavendade puhul üks asi selge: „tegemist oli inimestega, kes ei soovinud Nõukogude võimule alluda ning olid kindlad, et varem või hiljem tuleb oma riigi ja rahva eest relvaga seista“. „Vastupanu vorm võõrvõimule küll muutus ajas, kuid selle idee ei muutunud. Mälestus vabast Eestist ja salajane soov seda taas näha ei kadunud rahva teadvusest. Täna sel päeval peaksime aga julgelt oma ajaloolist otsust vaatama ja sellest mõistuspäraselt rääkima“, ütles Andreller.

Üritusega tähistati vastupanuvõitluse päeva, mis on pühendatud kõigile Eesti inimestele, kes ei alistunud ja osutasid okupatsioonivõimudele vastupanu, eesmärgiga taastada Eesti Vabariigi iseseisvus.

SAAREMAA JA HIIUMAA

Sõrve mälestuspäev

Väliseestlaskond kuulutas juba aastaid tagasi välja 19. septembrist kuni 28. septembrini tähistatava suurpõgenemise aja. See oli aeg, kust on tulnud ütlus: „Minna ei tahtnud, aga jääda ei saanud“. Ka meil Saaremaal mälestati neid tuhandeid põgenikke, kes 75 aastat tagasi pidid pagema võõrvõimu eest tundmatus suunas, teadmata oma edaspidist saatust. Paljud hukkusid, kuid kellel oli õnne, need pääsesid ja alustasid uut elu, kuigi kodumaalt kaugel, kuid vabana. Selle perioodiga seotuna toimus tänavu 14. septembril Sõrves mälestuspäev natsismiohvrite mälestamiseks. Meenutati sündmusi 75 aastat tagasi, kui oktoobrikuu lõpus küüditati Sõrve poolsaarelt umbes 3000 inimest Saksamaa ja Poola laagritesse, kolmandik neist sõrulastest hukkus nälja, haiguste ja sõjategevuse tõttu.

Neid kaugeid aegu meenutati Jamaja kirikus mälestusteenistusega ning palvusega, et need karmid päevad meie ajaloos kunagi ei saaks korduda. Pärast teenistust külastati mälestusmärke Sõrve

sääre tipus, Mõntu sadamas ja Jamaja kalmistul. Neis paigus pidasid kõnesid Saaremaa valla, Memento ja keskkonnakaitse esindajad, kõneles Riigikogu liige Urve Tiidus ja kohalik inimene, proua Leida Undres, kes meenutas aega vahetult peale sõrulaste äraviimist-saatmist.

Pärast neid meenutuse hetki tuldi kokku Torgu kultuurikeskuses, et omavahelises vestluses mälestada neid, kes hukkusid üle mere põgenedes, ja neid lahkunuid, kes puhkavad võõras või kodumaa mullas. Esines kohalik mees-ansambel, perenaised pakkusid kuuma suppi, kohvi ja kooki. Oli mälestamise vaimust kantud kaunis päev meenutamaks neid raskeid aegu. Suured tänud korraldajatele ja eriti suur tänu Maie Kuldkepile - sõrulastest natsismiohvrite mälestamise eestvedajale, Memento Ühenduse juhatuse liikmele.

Rein Väli, Saare maakonna Memento ühenduse juhatuse liige.

Hiidlaste aasta 2019

Käesolev aasta on hiidlaste jaoks olnud erakordselt tegus. 24. veebruaril tähistasime vabariigi 101. sünnipäeva lilled asetamisega II maailmasõja lahingutes langenud hiidlaste monumendile.

25. märtsil möödus 70 aastat 1949. aasta suurvõõrditamisest. Keskpäeval aetasime Lehtma sadamas asuvale mälestuskivile lilled, millele järgnes leinaminut ja sõnavõtt. Seejärel meenutasime kohvilauas möödunud ja kavandasime suviseid üritusi. Öhtupoolikul kogunesime Kärkla kiriku juurde, kus peale lühikest mälestuspalvust süütasime 280 küünalt kõigi Hiiumaalt küüditatute mälestuseks.

14. juunil olid meie esindajad kutatud presidendi vastuvõtule.

Kuna meie organisatsioon ühendab nii küüditatud kui ka vabadusvõitlejaid, siis oli sel suvel meie korraldada Eesti Vabadusvõitlejate Liidu iga-aastane kokkutulek. Võtsime ülesannet

väga tõsiselt ja moodustasime korralduskomisjoni koosseisus Ants Orav, Mart Reino, Helve-Esta Sillamaa ja Vilma Tikerpuu. Laupäeval, 29. juunil kogunesid vabadusvõitlejad ja nende lähedased Kärdlasse. Üritus algas lihupeiskamisega – heiskas vallavanem Reili Rand Kärkla kultuurikeskuse ees ning kaitseväge puhkpilliorkestri pidulike helide saatel koguneti saali. Kutsutuna viibisid kokkutulekul Riigikogu esimees Henn Põlluaas ning riigi ja valla esindajad. Ürituse avas Mart Reino, millele järgnes lühike mälestusteenistus õpetaja Kristjan Simsonilt. Musitseeris Siim Liigi flöödiansambel. Pärast kutsutute tervituse esines päevakohase ettekandega EVL juhatuse esimees Tiit Pöder. Pikema ettekande teemal „Militaarne Hiiumaa“ pidas Mart Mõniste. Kohvipausile järgnes meeleolukas kontsert, kus astusid üles Tiina Täntsustudio tütarlapsed ja loõtspillimängija Siim Rik-

ker. EVL juhatuse esimees Tiit Pöder pidas aumärkide ja aukirjadega meeleliidu väarikaid liikmeid ega unustanud ka korraldajaid ja esinejaid. Päev lõppes Hausma hotellis väga maitsva sõdurisupi ja mõnusa saunaga. Ürituse moderaator oli Heiki Magnus. Nagu alati, olid meile korraldamisel abiks kohaliku kaitseväe ja naiskodukaitse liikmed. Abi osutasid ka vallavalitsus ja kultuurimaja kollektiiv. Siinkohal kõigile osalejatele ja abistajatele suur tänu.

23. augustil viibisid meie esindajad tavapärasel küüditatute kohtumisel Pilstveres. Aasta lõpetame traditsioonilise jõulueelse kokkusaamisega, kus muu hulgas peame meele aasta juubilare.

*Helve-Esta Sillamaa
Juhatuse liige*

PÕLVAMAA

Lipp õnnistati mälestuskivi ees

Memento Põlvamaa ühenduse lipu õnnistas Pilstvere Andrease koguduse õpetaja Hermann Kalmus 23. augustil, kui Pilstvere kivikangru juurde kogunesid küüditatud üle Eesti.

Lipu soovisime õnnistada Pilstveres asuva Põlvamaalt küüditatule pandud mälestuskivi ees, sest see paik oli sobivaim olukorras, kus maakonnas veel ei ole mälestusmärki küüditatutele. Meie maakonna mälestuskivi on Pilstveres veidi üle nelja aasta.

Põlvamaa ühendus asutati tänavu veebruaris, lipu saime suvel. Meilt oli tänavu augustis Pilstveres ligi 40 inimest.

Roman Parmas,

Memento Põlvamaa ühenduse juhatuse esimees

Foto: Põlvamaa Memento kogust

Põlvamaal meenutati kadunud kohti ja aegu

Põlvamaalt Novosibirski oblastisse küüditatud kohtusid augusti teisel pühapäeval Verioral, kus vaadati kunstirühmituse Sledi liikmete Siberi-ainelisi filme, küüditatute elukohtadest aastakümneid tagasi tehtud pilte ja kõneldi väljasaadetute saatusest.

„Kuigi filmid ei käsitle otseselt Novosibirski kanti, puudutavad neis esile toodud teemad kõiki küüditatud,“ ütles Roman Parmas, Memento Põlvamaa ühenduse juhatuse esimees sissejuhatuseks.

Režissöör Ave Taaveti film „Monument vanaemale“ näitas peategelast Katarina Meistrit Eestist 5000 kilomeetri kaugusel Krasnojarski kraisis Jenissei jõe lähedal otsimas Lugavskaja küla, surnuaeda ja vanavanavanaema Liisa Eelmaa hauda, kes pere teiste liikmetega saadeti sinna 1949. aastal.

Samasugusest teekonnast eelkäijate jälgedes kõneles põlvalane Ene Muts.

„Minu vanavanaema Julie-Pauline Onoper puhkab Iljaki küla surnuaial Aleksandrovskoje rajoonis Tomski oblastis,“ ütles Ene, kes sündis 1954. aastal Aleksandrovskojes.

Tema emapoolne perekond Valge küüditati Verioralt, isapoolne Onoperi pere Võrust 1941. aastal.

11 aastat tagasi käis ta Aleksandrovskojes, kus nende kunagist kodumaja enam ei olnud, kuid samasse paika küüditatud sakslannast naabritädi elas veel oma majas. „Tundsin tuttava koha ära ka maja juures kasvanud lehise järgi,“ meenutas Muts, kes on Memento Põlvamaa ühenduse liige.

„Naabritädi näitas linikut, mille minu vanaema Adeele Onoper oli talle kinkinud Eestisse tuleku eel,“ meenutas Muts, kellel sugulastest jäid sinna onutütar Lilia Leonova (sünd. Valge) ja onupoeg Vladimir Valge. Mõlemad sündisid Aleksandrovskojes ega räägi juba ammu eesti keelt, sest nende eestlasest isa suri varakult.

Kodumaale sõidu eel oli Ene isa Enno Onoper käinud Iljakis tütre vanavanaema hauda otsimas. Matusest oli siis 16 aastat möödas, kuid mees ei tundnud enam Iljakis toimunud metsatulekahjude tõttu kohtigi ära ja sellepärast ei läinud ka tütar 11 aastat tagasi Iljakki. „Tänaseks on Iljak samuti maha jätetud nagu Lugavskajagi,“ lisas Muts.

Seejärel vaadati Marika Alveri tänavu valminud lühifilmi „Tagasitulek“, milles mõtiskleb Tiit, üks neist, kes Sledi liikmetega käis oma elukohta Siberis vaatamas, kaasmaalaste suhtumisest küüditatuisse nende kodumaale jõudmise järel.

See viis kohalolijate mõtted ajale, kui nemad Siberist kodumaale jõudsid. „Siiani on ju vastamata, miks koju jõudnutele meie ametiasutustes osutati kui Siberist tulnutele,“ küsis Muts.

„Ilmselt kartsid paljud kodumaale jäänud, et äkki hakatakse inimesi taas Siberisse saatma, sest keegi ei teadnud, mida tulevik toob, kuna ühiskonnas oli palju ebamäärasust,“ rääkis Parmas. Tema sõnul leidsid ühed naasnud oma kodu ja neil oli kergem, kuid neil, kellel

kodukohta ei lubatud minna, oli palju raskem. Oletati, et osa kodumaale jäänutest võis süümeepiina tunda, kuid ei julgenud seda tunnustada.

Järgnes fotode vaatamine. Suurel eelraanil näitasid ja kommenteerisid pilte küüditatud pere esindajad, sest fotod olid tehtud ajal, kui nad olid lapsed Siberis.

Põlvalastest öde-venda Juta ja Madis Raudsepp elasid vanematega Kuibõševi rajoonis Novosibirski oblastis. Piltidel on ka Eestis elavaid saatusekaaslasi.

Värskas elav Tiit Oinak näitas pilte perele maja ehitamisest Vogaitsevo külla Ordõnski rajooni 1950ndate teisel poolel. Pere ehitas maja seederimäni palkidest, kuid nad müüsid selle 1958. aastal ära, sest eelmise aasta detsembri lõpul sai pere Eestisse tuleku võimalusest teada. „Jaanipeo pilt pärineb viimasest või eelviimasest Novosibirski-aastast, kui oli juba vabaduse hõngu tunda,“ ütles Oinak.

Üritusel osales üle poolesaja inimese, neist üle 40 on seotud Novosibirski oblastiga.

Mullusel kokkutulekul kõneldi nii elust Siberis kui ka naasmise järel töö leidmisest kodukandis, tunamullu oli peatähelepanu üksteisega tutvumisel ja fotode vaatamisel.

*Mari-Anne Leht,
Memento Põlvamaa ühenduse liige*

VILJANDIMAA

Memento Viljandi Ühenduse tegevus

Suvi on kiiresti möödunud ja sügis veidi ootamatultki jälle käes. Ja seda tunnet süvendab veelgi tütrepoja Oskari pea iga päev ette loetud Leili Andre luuletus:

*Sügisel on astrid pihus,
kaenlas rasked viljavihud.
Põlles õunad,
ploomid, kreegid,
pihlamarjad nagu leegid.
Mahe naeratus on tal,
aga tema juus on hall.*

Viljandi mementolaste selle suve tegevused on olnud tõised ja neid on olnud rohkesti. Hea meel on tõdeda, et osavõtt üritustest on alati olnud rohkearvuline.

Juunis seisid Viljandi raudteejaamas soomusrong nr. 7 „Wabadus“. Grupi mementolastega võtsime osa aväitusest. Eesti Vabariigi ja Eesti Vabadussõja 100. aastapäeva tähistamiseks taasloodud soomusrong jõudis Viljandisse mööda kunagisi lahinguteid liikudes. Eesti Sõjamuuseumi direktor Hellar Lill rääkis, et Viljandisse saabunud soomusrong ei olegi ühegi Vabadussõjaage soomusrongi täpne koopia, kuid annab huvilisele hea ettekujutuse: on teada, et rongi on vaatanud 5500 inimest. Rong koos väljapanekutega räägib vabaduse loo, nagu ütles Viljandi Muuseumi teadusdirektor Ain-Andris Vislapuu. Sõnavõtuga esines ka Viljandi linnavolikogu esimees Helir-Valdor Seeder. Ürituse lõpetas ühine supisöömine.

10. augustil võtsid ühenduse liikmed ette sõidu Lõuna-Eestisse, et kohutada Murtud Rukkilille Ühingu esimehe Enno Uibo korraldatud üritusel Kõutsi talu radadel. Seal on avatud puitskulptuur „Peremees jõudis koju“. Neid üritusi on alati huvitav kuulama ja vaatama minna. Ilm oli sel päeval soe, pakutud karask ja supp kulusid marjaks ära. Tol päeval esinesid seal kohalikud lauljad, auvalves olid noorkotkad ja kodutütred. Tervitussõnad ütles Urve Tiidus. Külalisi oli kokku tulnud üle kogu Eesti. Tagasiteel külastasime veel Mõniste Koduloomuuseumi ja samuti Valga linna. Valga linnaga meenub alati 1949. a. 25. märts, mil meie pere kolm liiget Siberi teed alustama pidid.

Traditsiooniliselt käisime 23. augustil Pilstveres, kaasas kimbud, küünlad ja lipud. Suur tänu ürituse korraldajatele! Tol päeval Viljandisse tagasi jõudes võtsime bussi veel mõned ühenduse liikmed ning tee viis edasi Lilli, kus tähistati Balti keti aastapäeva. Kõne pidas Eesti Vabarii-

Viljandimaa mementolased Kõutsi talu radadel...

... ja Mõniste koduloomuuseumis.

Fotod: Viljandimaa Memento kogu

Lillis Balti keti 30. aastapäeva tähistamisel

gi president Kersti Kaljulaid, vaadata sai väljapanekut fotodest, mis tol ajal sellest sündmusest tehti. Lauldi nii eesti kui ka läti keeles. Selle tore päeva ettevõtmised lõppesid alles vastu ööd. Aitäh kõigile liikmetele ja toetajatele, et te selle pika päeva kaasa tegite!

Memento Viljandi Ühenduse üritused algavad taas sügise tulekuga ja leiavad nagu ikka aset üks kord kuus. Ootame osalema ka teiste maakondade mementolasi. Kohtumiseni!

Memento Viljandi Ühenduse nimel,
Ene Juurik

TARTU

Tartu Memento juhatuse liikmed Tartu Raekojas üle andmas Eesti Memento Liidu teeneteristi Tartu linnapeale Urmas Klaasile 28. septembril 2019.

Päev Pärnumaal

On kujunenud traditsiooniks, et Tartu Memento liikmed saavad kokku mingil üritusel kord kuus. Selleks võib olla infopäev või mõne ajaloolise tähtpäeva tähistamiseks korraldatud üritus Tartu linnas. Kõige osavõtjate rohkemaks on kujunenud siiski iga-aastane suvine õpereis.

Sellel aastal viis me tee Pärnumaale.

Esimene peatus oli Jõgevestes Barclay de Tolly mausoleumi juures. Kuigi paljud olid juba varem seda külastanud, oli ka neid, kes olid seal esimest korda. Suurepärase giidi kaasabil osutus see külastus kõigi jaoks huvitavaks.

Pärnus ootas meid Kirsti Portnov, kes oli meie ekskursioonijuhiks kogu reisi vältel ja tutvustas meile Pärnu ajalugu ja tänapäeva. Pärnust sõitsime külastama Vene talu.

Teel sinna peatusime Audru Püha Risti luteri kiriku juures, et külastada R.E.Prentseli rajatud, Eesti ainsat kirikut ümbritsevat arboretumit, mis on liikide arvu ja mitmete Eestis kasvavate põõsate ning puude tõttu väärtuslik dendropark.

Sanga-Tõnise talu ehk Vene talu perenaine koos tütreaga võtsid meid vastu vene traditsiooni kohaselt soola-leivaga. Kohe algaski vene kultuuri tutvustamine: kuidas tuleb külalist vastu võtta, kuidas külaline peab vastama jne. Tutvustati kahes ruumis paiknevat muuseumi, milles muljet avaldavad hulk Hohloma maalitehnikas puunõusid, samovaride kollektsioon ja muud huvitavat. Proovisime venepäraseid aedviljahoidiseid, omaküpsetatud leiba, samovariga tehtud teed. Saime jälle veidi targemaks.

Järgmine peatuskoht oli Tahkurannas Eesti Vabariigi esimese presidendi Konstantin Pätsi sünnikodu lähedale püstitatud ausamba juures, asetasime mälestuskimbu ja süütasime küünlad.

Meelde jäi kiri ausambal:
"Meie ei ole vabad teiste armust, vaid oleme vabaduse ise kätte võidelnud."

K.Päts"

Oli muljeterohke, hariv ja huvitav päev.

Muljeid jagas Ruth Lajal

“Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta”

Juhan Liiv, Alatskivi

8. juulil 2019. aastal leidis Tartus Pauluse kalmistul Tartu vanglas mõrvatute mälestussamba juures aset mälestus- ja leinapäev, mille korraldajaks oli Tartu Memento. Alustati leinaseisakuga. Sisesejuhatava lühisõnavõtuga esines Tartu Memento esimees Enn Tarto. Ta tuletas meelde, et 8. ja 9. juulil 1941. aastal mõrvati Nõukogude Liidu okupantide poolt Tartu vanglas 193 inimest, nende seas 20 naist. Sõna võttis ja pärja asetas Tartu linnapea Urmas Klaas ja Tartu Memento juhatuse liige Endel Uudevald. Leinalindiga Tartu Memento lippu kandis Jaan Haring.

Mõrvatute mälestuspäev jätkus Antoniuse õues. Enn Tarto rõhutas, et 1941. aasta 8. ja 9. juulil tapsid kommunistid Tartu vanglas 193 süütut inimest. Mõrvaohvrid olid maetud vanglasauna õuele, praegusele Antoniuse õuele. Tartu Memento leinalippu kandis Jaan Haring. Tartu Memento poolt asetasid mälestuspärja Endel Uudevald, Ruth Lajal ja teised mementolased Tartu vangla põhikorpuse ja saunaõue vahel oleva värava ette. Selle tänini originaalkujul säilinud värava kõrvale paigaldati 9. juulil 2005. aastal mälestustahvel. Väga südamliku jumalateenistuse pidas EELK Tartu Maarja koguduse esindaja pastor Ants Tooming. Mälestustalituse lõpul tehti kohaletulnutest ühispiit.

Tartu vangla massimõrv oli üks NSV Liidu okupatsioonivõimude poolt toime pandud massilistest tapmistest, vangistamistest, küüditamistest, põletamistest ja röövimistest 1941. aasta sõjasuvel okupeeritud Eestis. Need on aegumatu inimsusevastased kuriteod.

Sügav kaastunne kõigile leinajatele! Aidaku Jumal Eesti riigil ja rahval püsima jääda!

Enn Tarto
Tartu Memento esimees

Okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu tegemistest

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu avas Telliskivi Loomelinnakus uue ajutise näituse „Balti kett 30. Üks ajalugu, kaks miljonit lugu“

Täpselt 30 aastat pärast Balti keti toimumist avas okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu Telliskivi Loomelinnaku 50 meetri pikkuses ajakoridoris Balti ketile pühendatud näituse. Lihtsate inimeste lugudel põhinev näitus viib külastajad heli- ja mälumaastiku kaudu mõtlemapanevale vabadustahtest rääkivale ajaloolisele rännakule päeva, mil ligi kaks miljonit inimest kolmest riigist oma käed ühendasid.

Näitus „Balti kett 30. Üks ajalugu, kaks miljonit lugu“ on liigutav meenutustel ja helisalvestistel põhinev näitus 600-kiilomeetrise katkematust inimketist, mis kulges 23. augustil 1989 läbi Eesti, Läti ja Leedu. See räägib 30 aasta tagusest ajaloolisest päevast ja meenutab 80 aasta eest Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel sõlmitud Molotovi-Ribbentropi pakti, mille salajases lisaprotokollis lepit kokku Ida-Euroopa jagamine huvisfäärideks. Seejuures on näitus pühendatud kõikidele inimestele, kes sel päeval Balti ketis osalesid või sündmusele eemalt kaasa elasid. Näitusel ongi fookuses just tavaliste inimeste ja nende Balti ketis osalemise lood, andes sündmusele ja viisile, kuidas seda meenutame, tavapärasest teistsuguse tähendusvarjundi.

„Nagu oleks aeg tagurpidi liikuma hakanud,“ kirjeldas näituse loovjuht Mae Kivilo esimest kohtumist näituseruumiga. „30 aastat pea muutumatuna püsinud koridor loob ajastutruu tausta helipiltidele, mis Balti ketis osalenute lugusid kuulates silme ette kerkivad,“ rääkis Kivilo.

Balti ketis osalenud inimesed saavad näitusel meenutada toonaseid valikuid ja jagada muuseumiga enda lugu sellest olulisest ajaloosündmusest. Kronoloogiline jalutuskäik minevikku on aga põnev külastus ka nendele inimestele, kes ühel või teisel põhjusel Balti ketis osaleda ei saanud. Heli- ja mälumaastik annab eriti hea võimaluse rääkida Balti ketist noortele, kes polnud sel ajal veel sündinud. Nii saavad ka nemad osa sellest olulisest perioodist Eesti ajaloos.

„Balti keti näitus tuletab meelde ühtsustunnet mitte ainult eestlaste, vaid kõigi kolme Balti riigi rahvaste vahel. See on hetk ajaloost, kus meil on väga palju õppida – üheskoos tegutsemist,

Näituse avas välisminister Urmars Reinsalu. Foto: Patrik Tamm

kokkuhoidmise tahet ning tulevikulootust,“ rääkis okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu juht Keiu Telve. „Näituse ettevalmistamine on näidanud, et ka toona olid inimestel erinevad tulevikunägemused ja maailmavaated, aga nendest olulisem oli ühine väärtussüsteem ning usk iseseisvusesse. Lennart Meri on öelnud, et oma riigi eest vastutame kõik koos ja igaüks eraldi. See peaks olema ka praegu samamoodi nagu 30 aastat tagasi,“ lisas Telve.

Ajutise näituse ukseid avati külastajatele 23. augustil kell 19 – täpselt samal ajal 30 aastat tagasi sai alguse ka Balti kett. Näitus jääb huvilistele avatuks kuni 30. novembrini ning see asub aadressil Telliskivi 60a/5, Tallinn. Näitus on avatud iga päev kell 11–20.

Balti keti näitus on osa Balti keti 30. aastapäevale pühendatud sündmuste seeriast ja selle valmimise nimel on pannud seljad kokku okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu, Riigikantselei Eesti Vabariigi 100. aastapäeva korraldustoimkond, Välisministeerium, Eesti Kultuurkapital ja Ameerika Ühendriikide Suursaatkond Eestis. Näituse teostas ning visuaalse ja tehnilise lahendus lõi Motor. Näituse loovjuht on Mae Kivilo ning projektijuht Kata Maria Metsar.

Publikuprogrammid näitusel „Balti kett 30. Üks ajalugu, kaks miljonit lugu“.

Balti keti näituse raames kutsume kõiki osalema ajaloolistesse publikuprogrammidesse ning mõtisklema sõnavabaduse, ajaloo ja tänapäeva seoste ning 1989. aasta revolutsiooniliste sündmuste üle.

- **5. novembril kell 18** tuleb Balti keti näitusele külla ajaloolane Küllo Arjakas, kes on olnud nii Balti keti korraldamise juures kui ka andnud Balti keti 25. aastapäevaks välja põhjaliku teose „Kui väikesed olid suured“. Küllo Arjakase eestvedamisel tutvume Balti keti sündmustega, massiaktisiooni võtmeisikute eel- ja järellooga ning Balti keti sarnasuste ja erinevustega kolmes Balti riigis.

- **22. novembril algusega kell 18** arutleme teemal „Mis on lumehelbekeste generatsiooni Balti kett?“. Tegusate Eesti Noorte korraldatud ja juhitud arutelu võtab vaatluse alla vabas ühiskonnas üles kasvanud noorte rahvusliku identiteedi küsimuse. Kui Balti kett on laulva revolutsiooni sündmus, mida vanem generatsioon meenutab heldimuse ja ülevate tunnetega, siis mida saab lumehelbekeste põlvkond aastakümnete pärast meenutada ning tõdeda, et see tõi kaasa muudatusi ühiskondlikus elus ja suurendas põlvkonna ühtekuuluvustunnet?

Vestlusõhtule pääseb näitusepiletiga:
Täispilet 4 € / Sooduspilet 3 €

Muuseum ootas koos riigikantseleiga vastupanuvõitluse päeval, 22. septembril meenutama eestlaste okupatsiooniaegset iseseisvuspüüet, mil meid võõrvõimu kiuste valdas üheskoos tegutsemise ind.

75 aastat tagasi, 1944. aasta sügisel Saksa okupatsiooni lõppedes nimetas presidenti ülesandeid täitev Jüri Uluots ametisse Otto Tiefs valitsuse. Valitsus võttis vastu otsuse Eesti iseseisvuse taastamise ja sõjas neutraalseks jäämise kohta. Sellest hoolimata asendas Punaarmee 22. septembril 1944 vägivaldselt sinimustvalge Eesti lipu Pika Hermannini tornis punalipuga. Esimesel Nõukogude okupatsiooni aastal alanud vastupanu ning võitlus vaba ja demokraatliku Eesti eest jätkus erinevates vormides kuni Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamiseni 1991. aastal.

Vastupanuvõitluse päeva puhul olid kõik huvilised oodatud tasuta külastama okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu püsinäitust „Vabadusel ei ole piire“, soodushinnaga pääses äsja Telliskivi loomelinnakus avatud Balti keti elamusnäitusele „Balti kett 30. Üks ajalugu, kaks miljonit lugu“ ning KGB vangikongidesse Tallinna vanalinnas. Terve päeva jooksul toimusid erinevad ringkäigud giidi saatel.

Vabamu juhi Keiu Telve sõnul ei saa kogu Nõukogude perioodil kestnud vastupanuvõitluse osatähtsust iseseisvuse taastamise loos alahinnata: „Kogu

Eesti riigisekretär Taimar Peterkop osales samuti vastupanuvõitluse päevale pühendatud ringkäigul. Foto: Annika Haas

Nõukogude perioodil jäid paljud eestlased kindlaks omariikluse ideaalile ning lootsid iseseisvuse peatsele taastamisele. Eestlased leidsid poole sajandi jooksul endas julgust kehtivale võimule vastu astuda. Nende suurt panust me vastupanuvõitluse päevaga ka meenutatakse.

22. septembril avasime muuseumi Vabaduse saalis ka väljapaneku väliseestlaste kokkutulekust ning meeleväljavaldu Expo maailmanäituse ajal Montrealis 1967. aastal. Maailmanäitusel oli Nõukogude Liidu paviljon, kus oli ka eraldi Eesti NSV päev. 21. mail toimus väliseestlaste korraldatud kohtumispäev,

kus esinesid lauljad, võimlejad ja rahvantsijad. Eesti Vabariigi konsul Kanadas, Johannes Ernst Markus, sõnas tervituses, et: „Eestlaste esinemine Maailmanäitusel olgu ühtlasi meie jõuliseks demonstratsiooniks, et meie lakkamatult nõuame vabadust oma kodumaale, Eestile, mis on vägivaldselt okupeeritud Nõukogude Liidu poolt. Olgu meie esinemised ühtlasi meeldetuletuseks vabale maailmale, et Kanada eestlased oma ülima eesmärgina nõuavad väsimatult vaba ja iseseisva demokraatliku Eesti Vabariigi taastamist.“ Väljapanekuga saab muuseumis tutvuda kuni 1. märtsini 2020.

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu nomineeriti püsinäitusega „Vabadusel ei ole piire“ Euroopa Muuseumiakadeemia 2019. aasta parimate muuseumide sekka.

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu osales 19.–21. septembril 2019 Euroopa Muuseumiakadeemia aasta-konverentsil Ljubljanas Sloveenias, kus toimusid kõigi 19 nominatsiooni saanud muuseumi ettekanded ning mitmed seminarid, töötod ja kohalike muuseumide külastamised. Konverentsil osalesid muuseumieksperdid kõikjalt maailmast. Vastastikku jagati kogemusi ja ideid ning arutleti uusi koostööprojekte.

Okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu juhi Keiu Telve sõnul on tegemist väga olulise äramärgimisega: „Muuseumiakadeemia nominatsiooni saamine on meile väga suur tunnustus. Olla nomineeritud 19 selle aasta parima muuseumi seas näitab, et Eesti muuseumid on kogu Euroopas tasemel. Veelgi enam, tegemist on suurepärase võimalusega õppida parimate muuseumide kogemustest ja tuua konverentsil kõlanud head ideed koju kaasa.“

Euroopa Muuseumiakadeemia auhinnatseremoonia 2019.

Foto: Boris Prettnar

Eesti muuseumidel on ka varasematel aastatel Euroopa Muuseumiakadeemia auhindade konkursil hästi läinud, näiteks 2018. aastal märgiti ära Eesti Rahva Muuseum.

Vabamu filmiõhtutel näeb üheksa riigi iseseisvuspüüdluse lugusid

Alates oktoobrikuust algas Vabamus kuni novembri lõpuni kestev uus filmiõhtute sari, mis keskendub kolmekümne aasta eest Ida- ja Kesk-Euroopas toimunud ühiskondlikele ja poliitilistele muutustele, mis päädisid pool sajandit kestnud kommunistlike režiimide kokkuvarisemise ja Euroopa ühe edukama demokratiseerumise lainega.

Vabamu programmijuhi Aive Peili sõnul oli 1989. aasta revolutsioonide keskmes kodanikuühiskond, kes ei olnud vana korraga nõus, nõudis valjuhäälselt ja avalikult õiglust ning kritiseeris võimu. “30 aasta tagune julgus seista oma õiguste ja vabaduste eest ning koostegutsemine võiksid olla eeskujuks ja mõtteaineks nii tänapäeval kui ka tulevikus,” rääkis Peil.

Koostöös mitmete saatkondadega rulluvad Vabamu filmiekraanil oktoobri ja novembrikuu õhtutel lahti üheksa riigi lood iseseisvuspüüdlus-

test ning vabadusihast kommunistliku režiimi ahelates. Koos sissejuhatavate vestlustega jõuavad vaatajate ette nii mängu- kui dokumentaalfilmid.

Leedu ja Poola filmid toovad vaatajate ette vastupanuvõitluse läbi rokkmuusika, Läti ja Ukraina dokumentaalfilmide teema on aga poliitilised meeleavaldused. Filmisarjas linastub ka „Quod erat demonstrandum“ (2013), mis keskendub 1980ndate alguse repressioonidele Rumeenias. „Bolse vita“ (1995) seevastu räägib siirdeühiskonnaga kaasnevatest probleemidest Ungaris 1980ndate lõpul. Saksa filmis näeb aga läbi huumoriprisma lugu Berliini müüri langemisest. Sarja lõpetab Tšehhi isikulooline film Václav Haveli abikaasast Olgast.

Filmid jõuavad vaatajate ette igal oktoobri- ja novembrikuu kolmapäeval kell 18 okupatsioonide ja vabaduse muuseumis Vabamu. Filmiõhtutel osalemine on tasuta. Filmid linastuvad koostöös saatkondadega inglise keeles.

Okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu juhatusega liitus uus juhatuse liige Karen Jagodin.

Alates 12. augustist liitus okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu juhatusega uus juhatuse liige Karen Jagodin. Jagodin on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse alal ning omandanud magistrakraadi University College London ülikoolis arhitektuuriajaloolasena. Ta on välja andnud ning toimetanud mitmeid arhitektuuriraamatuid ning kureerinud erinevaid näituseid. Eesti Mere-muuseumis töötades on Jagodin olnud näiteks Lennusadama merepääste-tee-malise suurnäituse “Mayday. Mayday. Mayday.” kuraator-projektijuht ning viimased kaks aastat juhtinud Paksu Margareeta uue püsinäituse ekspositsiooni meeskonda.

Karen Jagodin hakkab Vabamus juhtima strateegilisel tasandil uusi loomeprotsesse ning arendama tihedamat koostööd kogukondadega, et muuseum oleks olulistel teemadel diskussioonide algataja ning kaasamõtleva Eesti ühiskonnas. Eesmärk on aja-

Foto: Kaupo Kikkas

looteemadele toetudes leida muuseumi jaoks väljundid vabadusest kaasa rääkimisel. “Vabamu missioon seista vabaduse ja õigluse eest on muutunud tänases Eesti ühiskonnas väga aktuaalseks. Vabaduse haprus ei ole tuntav ainult suurtes ajaloolistes pöördepunktides, vaid iga kodaniku isikliku vabaduse ja õiguste küsimuste juures ning selle eest tuleb igapäevaselt hoolt kanda,” ütles Jagodin.

Isamaa usk – keel ja vilje

Inimesed arvavad, et nende tegusid ja toimetamisi juhib mõistus. See on suurel määral tõesti nii. Aga veelgi rohkemal määral juhivad inimest tema tunded. Üks väga vana tunne on *meie*-tunne. Lennart Meri on oma sõnavõttudes korduvalt rõhutanud: oleme väga vana rahvas, oleme siinsel maal elanud vähemalt viis tuhat aastat. Seega palju kauem kui meie suured naabrid, näiteks venelased, sakslased jmt.

Meie-tunne oli meie esivanematel kindlasti ammu enne esimest üldlaulu-pidu 1869. Olid olemas meie pere, meie küla, meie kihelkond – meie keel. Eesti kirjakeel hakkas tekkima seoses ristiusu levikuga meie rahva hulgas. Iseäranis oluline oli luterluse sünd. Martin Luther mõistis: jumalasõna jõuab inimese südameni alles siis, kui seda kuulutatakse tema emakeeles. Nõnda tõlkis ta Piibli saksa keelde.

Eestisse levis luteriusk kiiresti. Esimene eestikeelne – vaimulik – tekst ilmus juba 1525. aastal. Sellega oli loodud algus eesti keeles kirjutatud trükisõnale. Mulda oli visatud esimene seeme eesti kirjakeele tekkeks. Järgnesid rahutud ajad – Liivi ja Põhjasõda, mis olid mõlemad laastavad. Suur hulk meie esivanemaid hukkus.

Kuid 1739. aastal ilmus põhjaeesti keeles esmakordselt täielik Piibel, mis oli tõlgitud Jüri kirikuõpetaja Anton Thor Helle juhtimisel. See suursaavutus määras ka, et just põhjaeesti keelest sai hilisema eesti kirjakeele alus. (Juba 1686 oli ilmunud lõunaeestiline Wastne Testament.)

Just vaimuliku kirjasõna levik rahva hulgas tegi võimalikuks üldise kirjaoskuse, eestikeelsete ajalehtede ja raamatute trükkimise – ka „Kalevipoja“ ilmunise. Johann Voldemar Jannseni mitmekülgse tegevuse tulemusel hakkasid meie esivanemad end tajuma senise maarahva asemel *eesti* rahvana.

1884. aasta 4. juunil pühitseti Otepää kiriklas eesti soost üliõpilaste sinimustvalge lipp.

Ent juba kaks aastat varem, Suurel Reedel 1882, sõitis EÜSi eelkäija Vironia esimees, usuteaduse üliõpilane Aleksander Mõtus voorimehega – sinimustvalge tekkel peas – piki Tartu Rüütli tänavat. Saksa buršid pidasid hobuse kinni ja kiskusid eestlasel kolmevärvilise mütsi peast. Tekkel viidi buršide ametikorterisse ja see tallati tseremoniaalselt jalgade alla. Sinimustvalged värvid olid muutunud võitlusvärvideks.

Jätukub järgmisel leheküljel

Artikli algus eelmisel leheküljel

Nõnda pole imestada, et veel 19. sajandi lõpul ei olnud Tartu südalinnas kuulda eesti keelt. Noor Jaan Tõnisson murdis selle tabu – ta rääkis kõikjal kõva häälega eesti keelt. Saksakeelne ülemkiht oli jahmunud. Kuid Tõnisson sai, mis ta tahtis: ajalehe Postimees toimetajana külvatas ta eestlastesse isamaalist, rahvuslikku vaimu. Ja kui siis aastal 1905 puhkes Vene ilmariigis revolutsioon, pidi keiser tegema järeleandmisi. Tartus kasutati see kohe ära – asutati esimene eestikeelne gümnaasium – Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium. Tüdrukud on ju tulevased emad. Ja kui emad õpetavad oma lastele haritud eesti keelt, on selle keele tulevik kindlustatud.

Tallinnas läks areng omasoodu. Linn kasvas tööstuse tõttu kiiresti. Järjest rohkem talupoegi kolis Tallinna. Paljud endised taluperemehed said linnas majaomanikeks. Omaniku seisus andis aga õiguse osaleda linnavolikogu valimistel. Noor Konstantin Päts ruttas oma ajalehe Teataja kaudu olukorda ära kasutama. Ta veenis linna tulnud eestlasi valimistel osalema. Ja ime ei lasknud end kaua oodata – seitse sajandit püsinud saksakeelsuse kants lakkas olemast.

Võimu võtmine Tallinnas aastaid enne esimese ilmasõja ja suure Vene revolutsiooni algust oli oluline eelsamm oma-riikluse tekkeks. Luuletaja Juhan Liiv oli küll unistades kuulutanud: „Aga ükskord on Eesti riik!“ Ent mõte Eesti riigist tundus paljudele – nii eestlastele endile kui ka muulastele – üsna utoopiline. Eestit peeti liiga väikeseks ja eestlaste eneseteadvust liiga nõrgaks.

Kuid tähtede seis oli toona meie poolt. Maailmasõja tagajärjel varises Euroopas kokku kolm impeeriumi. Vene ja Saksa ilmariikide vahele tekkis geopoliitiline tühimik, mida oli võimalik täita sündivate väikeriikide poliitilise tahtega. Kuid seda tuli teha väga oskuslikult, väga täpselt ajatatult. Eesti sai sellega hakkama. Riik kuulutati välja 24. veebruaril 1918 – üks päev enne Saksa vägede jõudmist Toompeale.

Üllataval kombel olid kohe platsis ka paljud eestlased, kes tahtsid demonstrerida oma saksa keele oskust. Nad andsid mõista: matsikeel neid enam ei huvita, nüüdsest räägivad nad ainult tuleviku keelt – s.o. saksa keelt. Rahvasuu nimetas neid inimesi kadakateks.

Kuid oh häda! Kaheksa kuud hiljem puhkes revolutsioon ka Saksamaal. Sakslased pakkisid kähku oma seljakotid ja läksid. Algas Eesti Vabadussõda, mis oli võidukas. Nüüd tuli kadakatele jälle matsikeel meelde. Juba Vabadussõja ajal – just sada aastat tagasi kuulutati see keel riigikeeleks. Uskumatu oli teoks saanud!

Eesti riik arenes kiiresti ja muutus

kaasaegseks Euroopa ühiskonnaks, millel oli selge omapärane nägu. Heaolu kasvas. Linnapilt muutus suursuguseks. Eesti keel muutus lihvituks ja nõtkeks. Raamatu-kultuur edenes seitsmepeniikoorma samumudega. 1939. aastal ilmus – 200. aastapäevaks – Suure Piibli esinduslik väljaanne, mis oli otsekui vaimuvalla maamärk.

Luuletaja on ütelnud: Issanda teed on imelikud! Ohud tulevad ootamatult. Kui Eesti Vabariik oli suurejooneliselt pühit-senud oma 20. sünnipäeva, jäi väga vähe aega hetkeni, kui tähtede seis muutus meile täiesti vastupidiseks, võrreldes riigi sünnihetkega. Nüüd oli Eestil valida ainult väga halva ja veel halvema vahel. Selline valik on meeleheitlik ja masendav.

Eesti tegi, mis ta suutis. Aga maailma vägevad muutsid Eesti ja tema saatuse-kaaslasel peenrahaks. Eesti jõud oli liiga väike, et seda kõike ära hoida. Olime pool sajandit võõra võimu kanna all. Alguses osutades metsades ka relvastatud vastu-panu, ent hiljem kaevudes oma keelde ja kultuuri, pingutades, et need jääksid alles.

Venestamise survet tajuti iga päev. Seda osati karta ja selle vastu võideldi. Oma keelt arendati edasi, kõigist raskus-est hoolimata, vastavalt aja kulgemise-le. Luuletaja ja mõtteloolane Ain Kaalep rõhutas omasõnade, oma põlist päritolu sõnatüvede väärtust. Nõnda soovitas ta võtta sõna *informatsioon* asemel (või kõrval) kasutusele omasõna *teave*. Samuti leidis ta, et teiseigi latinismi – *kultuuri* asemel võiksime rääkida *viljest*. Huvitava kombel esimene soovitus võeti vastu ja see läks käibele, teine seni veel mitte. Ehk on nüüd aeg? Ehk võiksime rääkida eesti keeleviljest, lipuviljest, põlluviljest jne!?

Kui Nõukogude impeerium ilmutas raugastumise märke, kui Moskvas kuulutati välja *perestroika* ja *glasnost*, algas Eestis *laulev revolutsioon*. Aprillis 1988 toodi Tartu muinsuskaitsepäevadel sinimustvalged lipud suurel hulgal tänavatele ja need jäidki okupeeritud Eesti avalikku ruumi. Suvel toimus Tallinnas aina paisuv öölau-lupidu. Ja oktoobris korraldas Muinsus-kaitse Selts Tallinna Raekoja platsil küü-nalde ja tõrvikute valgel vägeva keeleloitsu. Loitsiti eesti keele kaitseks – et selle maa põline keel jääks kestma.

Ja siis – kolm aastat hiljem – oli vabadus käes! Ilma verevalamiseta, ilma uue vabadussõjaga.

Vabadust oli ühtäkki rohkem kui kunagi varem. Igaüks võis teha, mida tahtis. Igaüks võis minna ja tulla. Eesti kaotas peagi sama palju oma rahvast, nagu ta oli kaotanud 1944. aasta sügisel – just kolmveerand sajandit tagasi. Kui põgene-ti kabuhirmus pealetungiva, naasva Pu-naarmee eest, kelle koledused olid kõigil värskest mees.

Kuid need eestlased, kes on nüüd võõrsile läinud, on peamiselt noored. Nad pole

põgenenud, vaid on läinud oma vabast tahtest. Nende kaotus on Eestile toonastest valusam, sest nemad on tulevased emad ja isad. Eestile kaduma läinud laste vanemad.

Kas aga ka Eestis endas on võimalik isamaale ja emakeelele kaduma minna? Professor Rein Taagepera elab pool aastat Californias ja teise poole oma sünnilinnas Tartus. Laevaga Emajõel sõites koges ta midagi ehmatavat. Kaks kümneaastast kohalikku poissi istusid laeval, ninad nutitelefonis. Korraga ütles nende kõrval istuv naine ühele poistest: „Kuule, poeg, räägi eesti keelt!“ Eesti poisid olid Eestis läinud üle inglise keelele!

See lugu meenutab Iirimaal juhtunut, kus täna räägib igapäevaselt põlist iiri keelt vaid üks protsent kogu iiri rahvast. Kõik ülejäänud räägivad inglise keelt. Taagepera juhib tähelepanu: vene keelt osati karta ja sellega saadi hakkama. Aga inglise keelt ei osata karta, sest ükski valitsus ei sunni seda rääkima. Seda ohtlikum on olukord – sest sundijaks on nüüd eestlase enda alateadvus. Samasugused kadakad nagu sajand tagasi on taas välja ilmunud.

Piisab, kui heidame pilgu vabaduse ajal sündinud eesti laste eesnimedele. Kevin näib olevat kõige ilusam poisslaps nimel. Ja kõige ilusam tütarlapse nimi näikse olevat – Chätlyn. Iseäralik on uute „eesti“ nimede juures see, et nendes peab kindlasti olema mõni x, y või c ja z. Kui see pole kadaklus, siis mis see on? Ja mis on kadaklus – kuidas see tekib?

Tallinna tänavail sõidavad autod, millele on suurte tähtedega maalitud FAST-KULLER. Niisiis, mitte *kiirkuller*, vaid *fastkuller*. Bussi tagumisel küljel on kutsuv kiri: KHUULILT KOOLI! (Sõnamängud on toredad asjad, aga nad võivad pikapeale väga kurvalt lõppeda.) *House of Trends* Ristiku ja Telliskivi nurgal on tüüpnaidest riigikeele kadumisest meie linnaruumist.

Tänavune aasta on kuulutatud eesti keele aastaks. Riik on saanud sajandist vanemaks. Vabadust on nii palju, et sage-li ei teata, mis sellega peale hakata. Eesti tulevik on muidugi Eesti noorte kätes. Tuleviku ilme oleneb sellest, kui palju nad tunnevad minevikku, mil määral nad hindavad vanaisade-vaarisade, vanaema-de-vaaremade loodut. Nende võitlust ja nähtud vaeva. Nende ränki ohvreid.

Kas me oleme jõudnud olevikku liiga kergelt? Kas on võimalik kättevõidetud kergekäeliselt ka maha mängida? Selle üle võiksid arutleda just vaimsema hoiakuga noored. Eeskätt need, kes õpivad vaimukoolides, kus õpitakse ka oma usku kinnitama. Need noored oleksid eeskujuks tavakoolides õppijaile, kus sügavuti minek on vaevalisem. Pidagem mees: igaüks on vaimsel võitlusväljal sõdur!

Trivimi Velliste

Tallanahk ja Stalini pilt ehk rahareformist

Fotod: Eesti Filmiarhiiv

„Enne nälga, siis viletsus” - nii dešifreerisid 1940.a. sügisel mõned igandite paelus olevad isikud või lihtsalt vaenlased lühendit ENSV. Olukorra üldine ebamäärasus, tööstus- ja kaubandusettevõtete natsionaliseerimine, süvenevad varustamisraskused (viisakam väljend kaubapuuduse kohta), pani aga alates septembri algusest rahva enamiku kauplusi ründama. Rahvakomissaride Nõukogu andis välja määrusi spekulatsiooni tõkestamiseks, seadis kaupluste tegevusele veel enne nende natsionaliseerimist kontrolli, kuid erilist mõju ei olnud. Saaremaal ja Läänemaal, kus oli suhteliselt kõige enam nõukogude vägesid, tekkis kauplustes konflikte sõjaväelastega, kes, saanud kätte palga, ostsid valimatult kõike. Nappus oli kõigest, ka igapäevastest toiduainetest. Toiduainete kaarte aga ei kehtestatud, nii olid kõige suuremad kannatajad just tööinimesed, keda tööpäeva lõpul ootas tühi lett.

25. novembril hakkas Eestis kõrvuti krooniga kehtima rubla. Selle aluseks oli NSVL valitsuse otsus, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu andis välja vaid „Teadand”, isegi mitte otsust või määrust. Ametlik kurss oli 1 kroon 1.25 rubla, hinnanguliselt 10 korda madalam kui tegelik. Loetleti uue valuuta kupüürid ja mündid (rublad, tšervoonetsid, kopikad). Dokumendi algus oli aga ebamäärane: „võetakse kõrvuti eesti krooniga käibele nõukogude valuuta.” Selle lõpetamise tähtaega aga polnud märgitud. Puhkes uus ostupaanika, hoolimata 30. nov. antud seadlusest „Nõukogude kaubanduse desorganiseerijate ja spekulantide karmile kriminaalvastutusele võtmise kohta”. EK(b) P Läänemaa komitee kirjutab oma regulaarsetes ettekandes:

Informatsioon EK(b)P Keskomiteele.

1. Ostmine suurem kui kunagi varem. Ostetakse kõike, mida aga saab. Paanika suur. Levitati jutte, et 1.dets. kroon kaotab maksuvuse, mille tõttu eriti 30.XI isegi toiduainete kauplused osteti tühjaks. Paari päeva pärast on kõik kauplused täiesti tühjad.

Riigipangas samuti suured sabad. Kodanikud panevad raha (kroonides) jooksvale arvele ja järgmisel päeval võtavad rublad välja. Enamuses kõiguvad riigipanka makstavad summad 200-500 krooni vahel. Mõned üksikud on suuremad.

Vallamaksud õiendati kiires korras. Nii näiteks Asuküla vallas 29.11.1940 tasuti makse 1900 krooni suuruses, mis on ühe päeva kohta rekord arv.

Keegi ei nurise hindade tõusu üle, kõik nurisevad, et kaupa on vähe.

Esimestel päevadel peale 25.11. olid suurimad ostjad punaarmee komandörid, kes võimalikult kiiresti tahtsid Eesti rahast lah- ti saada ja punaarmee laste tormijooks kauplustele tekitas erilist ärevust.

Teatasin sellest garnisoni ülema abile, kes kutsus kokku 1 politrukkide ja 1 komandöride naiste koosoleku, et neid rahustada, kuid sellest polnud mingit kasu.

Kõikidel koosolekutel tõstetakse üles küsimused:

- 1) millal kaotab kroon maksuvuse ?
- 2) miks pole saada saapaid ja saapataldu ?
- 3) millised maksud tulevad ? Kas on õige, et maamaksud lähevad suuremaks ? Kas ka kari ja vili kuuluvad sundkindlustamisele? Kui kallid on sundkindlustamise normid ?
- 4) Mõningatel koosolekutel (Riguldi, Taebla) küsitakse, kas on õige, et vokid, jalgrattad ja õmblusmasinad riigistatakse ?

Jalanõude ja tallanaha puudus terav. Baasides paljudel töölistel saapatallad läbi. Osa kooliõpilasi on sunnitud koolist ära jääma jalanõude puudusel. On hädatarvilik, et partei keskkomitee astuks samme, et hakataks Läänemaa kooliõpilasi varustama jalanõudega ja tallanahaga lääne maavalitsuse kaudu, kes saadaks jalanõud ja pool- tallad edasi otse koolidesse ja et baasi töölisi hakataks varustama vastavate am.-üh. Komiteede kaudu. Kui saata jalanõusid ja tallanahka ainult kauplustesse, on baasitöölised ja linnast kaugemal elavad kooliõpilased ikkagi ilma jalanõudeta ja pooltaldadeta.

O.Chern

EKP(b)P Läänemaa komitee sekretär

Algus eelmisel lehel.

Samasuguseid ettekandeid tuli kõigist maakondadest. Mis sai edasi ? Osa töotajate palku oli tõstetud varem, mõnedel tõsteti neid veel, kehtestati uusi hindu. 7.jaan.1941 anti välja avaldamisele mittekuuluv määrus kaubanduslike ettevõtete vabastamise kohta mõnede ainete ja toodete puutumata tagavarade soetamisest ja hoidmisest (suhkur, sool, tubakas, kohv, tee, tallanahk ja muu nahk, saapad, poolsaapad, vitsraud, käsitööriistad, kab- ja- ja muud naelad, hobuserauad, kirved, lambid, laternad, saed, kirjutusmasinad, õmblusmasinad, elektrilambid, taskulaternad, seep, küünlad, tikud, petrooleum, nõõpnõelad, vill ja villased lõngad, jalgrattakummid, sooda). Selle tulemuseks oli paaniline kirjavahetus, telefonogrammid ja käskkirjad 1941.a. külviplaanide täitmise tagamiseks. 24. märtsil 1941 anti välja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus Eesti kroonides rahakäibe lõpetamise kohta. Alates 25. märtsist loeti Eesti kroonid annuleerituks. Eraisikute jooksvatelt arvetelt võis teha väljamakseid 1000 rubla (800 krooni) väärtuses, mis sai ülejäänud rahast, seda määrus ei märgi. Imestust äratas, et see määrus ei kuulunud avaldamisele. Aga võibolla olid inimesed juba uue võimu tegude üle imestamise lõpetanud. Paljudes hilisemates käsitlustes pole üleminekuaja ebamäärasusele tähelepanu pööratud.

Kahjuks ei ole selle värvika elukü- le kohta vähemalt Rahvusarhiivis ühte- gi pilti. Lähtugem siis põhimõttest, et ajalugu peab jäädvustama ilusat. Siin kaks pilti raamatukauplusest Tallinnas. Värske poliitiline kirjandus on riulitele asetatud, poliitiliselt kahjulik kirjandus (Trotski, Päts, Tõnisson, „Krahv Monte Christo”jne, jne) on kõrvaldatud.

Aga mis ütleb rahvaluule?

„Enne olid kaupluses kasukad ja vildid, nüüd on ainult Stalini (Hitleri) pildid”.

Liivi Uuet, Riigiarhiiv

Patarei näitusealal „Kommunism on vangla“ käis nelja ja poole kuuga üle 36 000 külastaja

Eesti Mälu Instituudi Patarei vangla idatiiba loodud näituseala „Kommunism on vangla“ osutus menukaks – alates avamisest 14. mail külastas seda üle 36 000 inimese üle maailma. Erinevates keeltes viidi läbi 158 ekskursiooni, tehti koostööd viie rändnäitusega ning korraldati mitmeid eriüritusi.

Kuna näituseala külastamine on hoone praeguse seisundi puhul sõltuv ilmaoludest, siis on see talveperioodil suletud ning avab oma ukse taas 2. mail 2020.

Eesti Mälu Instituudi teadur-kuraatori Martin Andrelleri hinnangul ei saavutatud ühe suvega kindlasti külastajate maksimumi. Näituse täiendamine ja külastusinfo levitamine jätkuvad ning järgmisel aastal loodetakse vastu võtta juba vähemalt 50 000 külastajat. „Praegune näitus on peaproov tulevase muuseumi püsinäituse väljatöötamiseks ja erinevate lahenduste katsetamiseks selles keerukas ajaloolises hoones. Esimene hooaeg andis selgema pildi, mida külastajad selles teemavaldkonnas näha soovivad ning kuidas see tehniliselt võimalikuks teha. Järgmiseks hooajaks täiendame olemasolevat näitust, kuid kindlasti on tulemas rida erinevaid teema-näituseid nii meilt kui mujalt. Arendustöös peame eriti silmas rahvusvahelist publikut, sest kommunismi ajalugu on kogu maailmas alakäsitlud. Põhisõnum külastajatelt oligi: te peate sellest rohkem rääkima,” sõnas Andreller.

“Patarei on suur väärtus arhitektuuriliselt, kuid samuti võimaldab see hoone anda kõige paremini edasi teadmist totalitaarsete režiimide kuritegudest. Kusagil mujal Eestis ei oleks rahvusvahelise kommunismiohvrite mälestuseks võimalik sellise mahu ja kaaluga näitust üles panna,” lisas teadur-kuraator.

Näitus räägib kommunistlikule ideoloogiale tuginevate režiimide kuritegudest Eestis ning maailmas. Näituseala teeb eriliseks säilinud ehe vanglamiljö, kus nii Nõukogude kui ka hitlerliku Saksamaa režiim represseerisid poliitilistel põhjustel tuhandeid inimesi. Näitusealal leidub hulganisti mõlema kuritegeliku režiimi ohvrite lugusid, heli- ja videoinstallatsioon ning selgitavaid tekste.

Tegemist on Eesti riigi ja välispartnerite toel tulevikus Patarei hoonesse rajatava Rahvusvahelise Kommunismiohvrite Mälestusmuuseumi ja teaduskeskuse esimese etapiga. Plaanitavale muuseumile parimate lahenduste leidmiseks korraldati 2018. aastal ideekonkurss, kuhu laekus 13 tööd 9 riigi arhitektidelt. Eesti Disainiauhinnad 2019 võistlusel saavutas näitus keskkonna/näitusedisaini kategoorias esikoha. Näituse loovkontseptsiooni ja disaini autoriks oli agentuur Velvet, sisu pani kokku Eesti Mälu Instituut.

Näituseala loomist ja haldamist toetab Vabariigi Valitsus ja valdkonda koordineerib justiitsministeerium, kelle kindla toetuseta ei oleks see algatus elujõuliseks kasvanud. Eesti Mälu Instituudi tänusõnad kuuluvad ka Patareid haldavale Riigi Kinnisvara AS-le ning Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonnale, kes on olnud partnerid hoone avamisel külastajatele.

PATAREI NÄITUSEALA ESIMENE HOOAEG NUMBRITES

- Näituseala külastas 36645 inimest
- Gruppidele viidi erinevates keeltes läbi 158 giidituuri
- Lisaks põhiekspositsioonile oli võimalik vaadata meie koostööpartnerite 5 rändnäitust
- Toimus 3 kõrgetasemelist suuriüritust, 8 koreograafilist eriüritust ja mitmeid temaatilisi eriekskursioone
- Näituseala külastasid kümned välisajakirjanikud

www.patareiprison.org

Ivanovka küla kokkutulek

Juulikuu lõpul kogunes külalislahke perenaise Eha kodutalus Ilmatsalus „siberlaste” seltskond. Meie, Omski oblasti Tšerlaki rajooni Ivanovka külla küüditatud noored ja lapsed soovisime oma koosviibimisega meenutada sündmusi 1949. a märtsiküüditamisest, mis määras kõigi kohalolijate saatuse ja elutee. Meie hulgast manalateele läinud lähedaste mälestuseks süüdatud küünal avas meenutuste laeka täis tõsiseid, kurbi, naljakaid ja lapselikke mälukilde. Kui meie esimesel kokkutulekul 1989. a Valli Arraku suvekodus oli osavõtjaid koos vanematega üle kolmekümne, siis seekord, 30 aasta möödudes oli meid 15 ja möödunud aastaid arvestades oli see märkimisväärne arv.

Meenutasime tänuga meie vanemaid, nende pealehakkamist, visadust ja elutahet, sealhulgas eriliselt Ivanovka küla kuldsete kätega pereisa Juhan Prosti, kelle valmistatud viljahavatamise käsiveski, mis tarest tarresse külakorda käis, päästis paljud pered näljast. Õnneks on see masin nüüd väärikalt eksponeeritud ja saab jagada oma lugu ka tulevastele põlvadele Vabamu muuseumis Tallinnas. Juhan Prost jõudis oma perega kodutallu tagasi ja töötas kõrge vanaduseni väga hinnatud mehhanisaatorina.

Vaatamata sellele, et aeg on teinud oma töö ja kõvasti kahandanud tolleaegseid Siberi eestlaste ridu, oli järjekordselt tore tõdeda, et vanematekodus kaasa antud elurõõm, naljasoon ja laululust on jäänud kõigile kindlaks elu osaks. Meie esilaulikud Vaike, Ene ja Viivi oma mitmehäälsete lauludega noorepõlve laulikute äratasid ellu nii mõnegi unustatud viisi ja haarasid kaasa kogu seltskonna. Meeleolu lisas ka omaküla pillimeeste Ülo, Tiitu ja nende ühise tuttava Elve toetus. Nagu alati, tekitasid elevust vanad fotod, elustades mälestusi töödest-tegemistest ja ka pidudest Siberis. Omaette sündmuseks kujunes meie Velli hämmastavalt täpse mälu järgi joonistatud küla plaani esitlus koos kommentaaridega. See ongi nüüd ainuke meile olemasolev dokument, sest küla enam ei eksisteeri. Nagu hiljem seal kohal käinud teadsid rääkida, siis nüüd laiub seal hoopis stepp.

See juulikuu päev mõnuses seltskonnas soojendas hinge, lisas igähele midagi tema mälestustele ja kinnitas, et kuigi me ei pruugi mõni aeg üksteise elust ja tegemistest teateid saada, meie ühine minevik on andnud kokkukuuluvustunde, osavõtlikkuse ja rõõmu kohtumistest igal ajal.

Tiiu Koitla

“Siberlaste” seltskond Ilmatsalus 2019. aasta suvel. Esimeses reas vasakult Eha Prost, Tiiu Koitla, Vaike Plank, Tiina Metsakuru, Ene Vares ja Kalju Naadel. Teises reas Rein Ernits, Viivi Lesta, Ülo Soome, Velli Pulk, Mart Põderon ja Elmar Lillo.

Foto: erakogu

Koostöö Memorialiga

Krasnojarski krai ühingu „Memorial” juhatuse esimees, füüsik Aleksei Babii, on teinud ära määratu töö represseeritute (ka eestlaste) väljaselgitamisel. Kuno Raude kutsus oma hea sõbra Babii möödunud suvel Tallinnasse eelkõige selleks, et saaks alguse tema ning Eesti Memento Liidu ja Eesti Mälu Instituudi koostöö. Pikem arutelu korraldati Vabamus. 31 aasta jooksul tehtud töö tunnustusena annetas Memento Liit Aleksei Babiile liidu teeneteristi.

Tatjana ja Aleksei Babii koos Anti Poolamet-saga Pika Hermanni tornis. Foto: Kuno Raude

Memento Teataja eelmises numbris kirjutas Janeli Jallai pikemalt küüditatute matmispaikade kohta info kogumisest, selle säilitamisest ja kasutamisest mälestustahvlite paigutamisel. Kahjuks ei leidnud üleskutse andmeid saata oodatult suurt vastukaja. Soovitame Teataja nr. 30 viimase lehekülje uuesti üle lugeda, avaldame ühe lõigu veel kord.

KOMMUNISMIOHVRITE
MATMISPAIGAD
VÕÕRSIL

anna teada matmispaigast:
info@siber.ee
522 9093 - Janeli Jallai
5627 4817 - Otu Jallai

Mis saab Pirita-Kose massimõrva paigast?

Memento Teatajasse nr 13, mis ilmus detsembris 2010, kirjutas Lagle Parek pikema artikli “Pirita-Kose massimõrva paik ootab tähistamist”. (vt www.memento.ee trükised)

Nüüd, üheksa aastat hiljem, on paik tagasihoidliku tahvliga tähistatud ja tahvel pidulikult avatud. Pidulikule avamisele Pirita-Kosel Scheeli krundi kõrval kogunes endisi vabadusvõitlejaid, kultuuriinimesi, ajaloolasi ja ajaloo huvilisi, Tallinna linna esindajaid. “See mälestustahvel on meenutamaks neid kohutavaid sündmusi ja avaldamaks austust hukkunutele,” sõnas Pirita linnaosa vanem Tõnis Liinat.

Ülevaate massimõrvaga seotud ajaloolistest sündmustest tegi ajaloolane Mare Kask. Mälestustahvli õnnistas EELK peapiiskop Urmas Viilma.

Mälestustahvli paigaldamise eestvedaja, endine poliitvang ja kunagine sisemi-

nister Lagle Parek räägib: “Pankur Klaus Scheelile kuulunud mõisa territooriumil pandi 1941. aastal, Sergei Kingissepa juhtimisel toime meeletu tapmine, hukati massiliselt süütuid tsiviilisikuid, Eesti Vabariigi ühiskonna- ja poliitikategelasi ning Vabadussõjast osavõtnuid.

Kuna kogu territoorium pole avatud või läbikaevatud, siis keegi ei tea, kui palju võib veel seal olla avastamata ohvreid. Esimene suur tapmine oli ruumide sees ja laibad paigutati põranda alla. Pärast mindi õue ja tapeti seal ning on tuvastatud ka elusalt maetuid. Sellest on põhjalikult kirjutanud ajaloolane Mare Kask.

Praegu kuulub kogu kompleks eravaldusse ja seal ei saa midagi kaevata, selle tõttu on ka mälestustahvel pandud veidi eemale, riigi maale. Pirita kloostris sõbrad on teinud ettepaneku osta see krunt riigile ja rajada sinna mälestuspark.”

“Me mälestame hukkunuid ega unusta, et vabadus ja rahu pole iseenesestmõistetavad hüved, vaid on alati meie valikute tulemus. Tõde tõuseb, vale vajub,” on kirjutatud mälestustahvlile, tekst on eesti ja vene keeles.

See skulptuur on mõeldud paigaldada paadipõgenike mälestuskivile

Soovides olla osaline mälestise loomisel, on Teil võimalik annetada pronksskulptuuri fondi. Annetaja nimi (alates 5 eurost) tähendatakse üles brošüüris, mille avaldame 22. septembril 2020. a. 100 ja rohkem euro annetaja nimi saab raiutud lisatahvlile (võite jääda ka anonüümseks)

Eesti Memento Liit
EE101010220007347015
Selgitus “Mälestis”

TOIMETAJA VEERG

Rein Purje

Hea
Memento Teataja
lugeja!

Sedapuhku ilmub leht ilma suurte meeste kõnedeta, nad polnud varmad ei neid saatma ega internetis kättesaadavasse kohta üles riputama. Küll saavad aga rohkem sõna naised ja see ongi tore.

Lehte tehes puutun vahel kokku asjadega, mis kinnitavad okupatsiooniajast ja küüditamistest rääkimise ja üle-rääkimise jäävat vajadust. Sest kui isegi küüditatu saab muude hulgas esitada küsimuse: “Miks meil ei olnud kodanikuulguist väljasaatmise vastu seismiseks?”, siis sarnaneb see palju räägitud välismaalase suust kõlanud anekdootliku küsimusega: “Aga miks te politseid ei kutsunud?” Kas see näitab, et hakkame okupatsiooni olemust tasapisi unustama? Kas me ei mäleta, et 1949 oli ühel poolel relvastatud sõjavägi koos kogu NKVD aparatuuriga, võimeline igasuguse vastuhaku kiiresti likvideerima, teisel pool seisis paljakäsi, hirmutatud rahvas ja väike arv relvadega mehi metsas.

Aga see hirmutatud, kuid visa rahvas tegi, mis sai. Okupatsiooni ajal kasvatas enamik eestlastest oma lapsed eestimeelseteks. Eesti asi on õige, vene värk on vale, mõne koha pealt tuleb küll suu kinni hoida, aga kui ridade vahelt midagi öelda saab, siis tuleb seda lustiga teha. Nüüd põrutatakse täiega ja valimatult ning kui see vennatapluse Tehumardi öö kord läbi saab, siis tuleb loota, et “hommikul me näeme, kes meist on õige eestlane”, nagu metsavendade laulus kõlab. Ja loota, et vennaarmu koidik ennast liiga kaua oodata ei lase.

Veel tahaks südamele panna, et aidakem mõnele heale ettevõtmisele kaasa, kui vähegi saame. Toetagem Puise rannale põgenike mälestuskivile skulptuuri püstitamist – lisan oma veeru kõrvale selle kavandi –, see tuleb pronksi valada. Saatkem teavet Siberisse maetud omaste kohta MTÜ Siberi Lood aadressil, nad teevad tublit tööd, et eestlaste matmispaigad ei jääks päris nimetuteks.

Nagu ikka,
soovin jõudu ja jaksu ja tervist!

Memento iihendused õnnitlevad!

HARJUMAA 93 Juula Virroja	TALLINN 105 Leo Ginovker	TARTU 90 Aino Kurg	VILJANDIMAA 90 Salme Paukson
92 Ruth Kukner	95 Helga Einberg	85 Ants Viro	85 Velli Ilves
~~~~~	Aino Taska	Linda-Tähti Pähn	Helju Johanson
HIIUMAA 95 Richard Heinaste	90 Honar-Urve Henno	Aili Rosenberg	Maia Pruuli
85 Adelaide Eller	Helve Laul	80 Mare Kivitar	Väino Ronimois
80 Aino Lepamaa	Hedi Liit	Mati Koort	80 Ilme Kaldoja
Maili Valdmann	Anton Must	Tiina Margus	livi Karu
75 Kuido Tõnurist	Uudo Otsa	Aili Org	Maie Padar
~~~~~	Heli Susi	Sirje Rosson	Kalle Piir
JÕGEVAMAA 90 Endel Kaur	85 Leikki-Maret Kuskov	Maie Toomes	75 Ilmar Maisalu
85 Leili Raukas	Hillar Nuude	Tiiu Silm	Ain-Jaak Rebane
80 Maie Krživets	Heljo Tatsi	70 Mare Vari	Lea Saareoks
75 Ants-Enn Hannus	80 Malle Järvik	65 Silva Kangur	Tiina Sombri
Anne Kurdajeva	Priit Lehtmets		Valdik Tuu
70 Madli Kalme	Elle Maksimova		70 Alar Koovit
Urve Kangur	Kaia Näks		65 Aavo Laiapea
Olev Raudsepp	Malle Tiisler		Karin Rohilaid
65 Raivo Kross	70 Valju Kasuk		
60 Elsa Rütli	65 Maie Argos		

23. augustil Pilistveres andis EML juhatuse esimees Arnold Aljaste Memento 30. aastapäeva puhul üle Memento teeneristid mitmele tegusale mementolasele (või autasustatu esindajale), kellel on teeneid Memento asutamises ja edasises käekäigus. Memento tänab Teid:

Reet Kodres, Tallinna Memento volikogu ja sotsiaalkomisjoni liige

Riina Leevald, kauaaegne ERRB töötaja, nimekirjaraamatute kaasautor

Priit Lehtmets, Tallinna Memento volikogu liige, liputoimkonna esimees,

Tiia Niinemaa, juhatuse liige, ERRB töötaja,

14. raamatu kaasautor

Elvi-Aino Leitmäe, Memento asutajaliige Harjumaal

Uno Tuuksam, Alutaguse Memento asutajaliige

Diana Pähn, Narva ühenduse asutajaliige

Tiina Leesik, naiskodukaitse Lääne ringkonna, Risti jaoskonna aseesinaine, mälestuste hoidja ja edasikandja

Teeneristi said ka Postimehe 2018 „Aasta inimesed“, maailma arhitektuuripreemia väärilise objekti, kommunismiohvrite memoriaali „Teekond“ autorid maastikuarhitekt **Lidia Zarudnaja**, skulptor **Kirke Kangro**, arhitektid **Tiiu Truus**, **Jaan Tiidemann** ja **Kalle Vellevoog**.

Õnnitleme Eesti Memento Liidu auesimeest Enn Tartot

20. augustil andis president Kersti Kaljulaid Enn Tartole kui ühele Balti apellile alla kirjutatuist Iseseisvuse taastamise tänuakivi – tüki 1991. aastal Toompead kaitsnud rahnust.

23. augustil andis välisminister Urmas Reinsalu Balti apelli 40. aastapäeva puhul üle tänutahvlid apelli allakirjutatele. Tänutahvlitega tunnustati Mart Niklust ja Enn Tartot ning mälestati Erik Udamit ja Endel Ratast.

Mäletatavasti sai 15.05.2018 Sajaani mägedes Verhne-Ussinskoje kalmistul avatud mustast graaniidist mälestusmärk 51 samanimelise rajooni kalmistutel puhkavale eestlasele. Minu ammune unistus sai teoks tehtud. Kirjutasin mälestusmärgi saamisloost pikemalt ajakirjas „Kultuur ja Elu 4/2018“.

Kui koju tagasi jõudsim, tegi Reisibüroo GoTravel mulle ettepaneku võtta enda kanda kahe Maalehe reisigrupi juhtimine järgmise aasta suvel Krasnojarskis ja selle ümbruses. Ettepanek pakkus huvi, seda enam, et nägin võimalust veelkordseks Verhne-Ussinskoje külastamiseks. Elasin ju koos saatusekaaslastega aastatel 1949-1957 Tõva pealinnast Kõzõl`ist 153 km ja 1944. aastal kehtestatud Tuva ANSV piirist vaid 50 km kaugusel. Külas, millele panid XIX sajandi esimesel veerandil aluse 12 vene vanausuliste ja 10 mordvalaste perekonda. Loodav asum paiknes tollal Hiina valduses olnud Uriankhai aladel, mida asustasid ja asustavad tänaseni mongoli, turgi ja samojeedi juurtega uriankhaid e. tõvalased. Alates 1886. aastast sai Verhne-Ussinskist Venemaa keisririigi piiriasum, piirivalvuriteks loomulikult Siberi alad relvajõul vallutanud kasakad.

42 reisihuvilisest koosnev esimene turismigrupp lendas Tallinnast Krasnojarskisse 22. juunil 2019 ja 46 inimesest koosnev teine grupp, Maalehe peatoimetaja Andres Eilart ja ajakirjanik Rein Sikk nende seas, 06. juulil 2019. Mõlema grupi liikmete seas oli palju represseeritud või nende järglasi, kes soovisid veel kord näha paiku, kuhu neid oli kunagi vägivaldselt saadetud. Reisiprogrammid olid gruppidel identsed, väljaarvatud I grupi ühine jaanituli koos kohalike eestlastega 23. juunil Krasnojarskis, kus mul oli au anda Haida küla ansambli „Lill“ laulumemmede kätte GoTravel`i kingitus - kaks suurt seto sõlge.

Mõlema turismigrupi inimestel oli võimalik põgusalt tutvuda miljonilinna Krasnojarskiga (kuulsa maalikunstniku Vassili Surikovi talu-muuseum, tegutsev Uspenski meesteklooster, Krasnojarski sümbol – Venemaa 10-rublasel kupüüril kujutatud Paraskeva Pjatnitsa kabel, Tornikell, 1961. aastal avatud Kommunaalsild, mis oli omal ajal pikimaks sillaks Aasias, Troitski kalmistu). Saime näha Jenissei jõe paremal kaldal asuvat maailmakuulsat looduskaitseala „Stolbõ“, mäesuusakeskust „Bobrovõi log“ (kopraorg), Atšinski linna, Ovsjanka küla, kus on sündinud ja töötanud tuntud kirjanik Viktor Astafjev, keda on tema kodus külastanud kõik Venemaa presidendid.

Divnogorski vaateplatvormilt avanes seninägematu vaade Jenisseile ja teda ümbritsevatele mägedele. Võimsa mulje jättis lõpmatute hädade põhjustaja - 124 m kõrgune Krasnojarski hüdroelektrijaama tamm, mille ehitamine põhjustas 132 asula ja 120 000 m² põllumaa hävingu.

Koduta jäi 60 000 inimest. Meeldejäävatel kujunesid kohutunud Siberi setodega Haida külas ja päevapikkune parvetaamine Mana jõel, millelt avanesid imelised vaated ümbritsevatele mägedele.

Minu hea sõber, Krasnojarski krai ühingu „Memorial“ juha-

Aasia keskpunkt, obelisk Kõzõlis

Artikli autor Kuno Raudo viis Verhne-Ussinskoje kalmistule peotäie Eestimaa mulda.

tuse esimees, füüsik Aleksei Babii, on ka looduskaitseala „Stolbõ“ parim ekspert. Tema jutustused „Stolbõdest“ ja „stolbistidest“ jäid meelde küllap igaühele väga kauaks ajaks. Liigutavad, ent samas mõtlemapanevad, olid kohtumised aastatel 1893–1914 Siberisse rännanud setode järeltulijatega Haida külas. Rahvariites temperamentsete külanaiste ja laste esinemine ning sellele järgnev vägev pidu olid tõendiks setode meele- ja elulaadi säilimisele Siberi oludes. Kuid midagi on siiski läinud jäädavalt kaduma. 1920. aastal elas Krasnojarski ümbruskonnas 9300 eestlast, nendest 5000 pidasid end setoks. Täna elab Haida külas vaid 120 inimest, seto keeles oskavad suhelda ainult pensioniealised, eesti keelt ei räägi enam keegi.

Peale teise turismigrupi ärasaatmist 13. juulil 2019 sõitsin minuga koos Verhne-Ussinskis elanud Indrek Kaasikuga (kaas-

poeg Marek) ning Verhne-Ussinskis sündinud Sirje Berlokko-ga s. Kask (kaasas tütar Heleri) sama päeva õhtul rongiga Hakassia Vabariigi pealinna Abakani (410 km) ja sealt renditud mikrobussiga 14.07.2019 edasi Sajaani mägedesse Verhneussinskojesse (362 km).

Abakanis kohtusime minu tuttavaga, ajakirjanikuga ja tuntud ühiskonnategelasega Aleksei Annenkoga, kes vahendas möödunud aastal Verheussinskoje mäletusmärgi valmistamist Abakanis. 14. juuli õhtul olime juba Verheussinskojes, kus meid võttis vastu kohaliku administratsiooni juht Aleksandr Jekimov ja tema sõber, ärimees Vassili Romanenko. Andsin Aleksandrile üle Memento Liidu poolt annetatud teeneteristi, lisaks mõlemale mehele Memento Liidu ja allakirjutanu ühise tänukirja.

Järgmine päev oli pühendatud Verhne- ja Nižneussinskoje kalmistutele. Nižneussinskoje kalmistul oli VR II/3 kavaleri Juhan Heinmaa hauarist ajahambast puretuna maha kukkunud. Piirkonna juht Aleksandr lubas meie sõjakangelase risti taastada. Tean, et ta teeb seda. Kui mitmendat korda tabasin end mõttelt - miks on Eesti poliitikud ja muud tegelased unustanud oma hukkunud rahvuskaaslased? Puhaku nad Venemaa, endiste liiduvabariikide või teiste välisriikide mullas? Nende suust kostev sõnamulin traagilistel tähtpäevadel on võlts, kahepalgeline, mitte millekski kohustav. Mul on häbi.

Lääne-Siberi (pindala 2 600 000 km², elanike arv ca 15 miljonit) inimesed üldjuhul üksteisest ja külastest hoolivad, rahvusele vaatamata nimetavad nad ennast „sibirjakkideks”. Seda seetõttu, et nad kõik on ühel või teisel põhjusel Siberisse sattunud eurooplaste järeltulijad, nüüdseks omavahel ja ka kohalike hõimudega lõplikult segunenud, keda hoiavad koos ühine minevik ja Siberi karmid olud. Siberisse rännanud perekondasid tabasid nõukogude ajal samad repressioonid mis Baltikumiski, Karjala-Soomes, Poolas, Valgevenes, Ukrainas, Rumeenias. Enamik nendest riikidest pärit meestest hukkus. Küll mahalaskmiste, küll vangilaagrite, küll sõdade, küll nälja läbi. Üksinda jäänud naistel tuli elu jätkata. Kolhooside põldudel, lumises taigas metsa varudes, uusehitustel, karjalautades. Sageli koos uute elukaaslastega. *C'est la vie!*

Aleksandr Jekimovile, Nižne-Ussinskis sündinud „sibirjakile”, kelle isa hukkus samuti bolševike käe läbi, olen palju tänu võlgu. Temata ei oleks näinud ilmavalgust Verheussinskoje kalmistule püstitatud mälestusmärk, tema korraldamiseta ei oleks tänavu suvel toimunud sõitu Tõva Vabariiki! Vapustav on teadmine, et just Sajaani mägedes Uriankhai maa-aladel, elasid 12 000 aastat tagasi ugrid (угры), kes aegade jooksul on jättnud jälje paljude Euroopa ja Aasia rahvaste etnogeneesi! Just siit alustasid 10 000 aastat tagasi oma vallutussõdu ungarlaste eelkäijad hunnid ja 8000 aastat tagasi kohalikku kõrgklassi kuulunud europiidsed sküüdid, suurepäraseid kullameistrid. Just siit sai 13. sajandil alguse Tšingis-khaani loodud ajaloo suurim kontinentaalimpeerium. Nüüd aga puhkavad Sajaani mägedes koos põlisrahvastega sinna küüditatud eestlased, nende seas minu vanaema Marie Kello s. Rikken.

Aleksandr Jekimovi eestvõttel jõudsim 18. juulil kahe sõiduautoga läbi ussinskilaste asutatud Turani ja Ujuki 153 km kaugusel Verheussinskojest asuvasse Tõva Vabariigi pealinna Kõzõl'i, kus paikneb kontinentaal-Aasia keskpunkt. Põrgukuumuses tekkinud tunnet on pea võimatu kirjeldada. Kõzõl on üksikute eranditega (monumentaalne kompositsioon „Aasia Keskpunkt”, Tõva Vabariigi Rahvusmuuseum, Draamateater, jm.) kül-

Külas Haida küla setodel.

Aldõn-Bulak Tsaaride orus Tõvamaal.

Juhan Heinmaa rist Nižne-Ussinski kalmistul.

laltki ilmetu nõukogude arhitektuuriga linn. Tõvalased, meie saatusekaaslased, on vapper ja kokkuhoidev rahvas, kellel jätkunud tahet ja julgust vastuhakkamiseks nii Tsaari-Venemaale kui ka nõukogude võimule. Väikese rahvana nad kaotasid, nii nagu meiega. Väga meeldisid õpihimulised ja kaunid, kaasaegselt riietatud, ent rahvuslikest traditsioonidest lugupidavad tõva neid nii Kõzõlis kui ka rahvuslikus kultuurikeskuses Aldõn-Bulakis (väidetavalt Tšingis-khaani kunagine peatuspaik Tsaaride orus) ning tagasihoidliku olemisega tõsised tõva noormehed. Enne Verheussinskojest lahkumist paigaldasime mälestusmärgi jalamile oma kodu lipumasti alt kaasatoodud mulla ning lubasin Aleksandr Jekimovile, et paigaldan Verheussinskoje mälestusmärgi jalamile ka mustast graniidist plaadi, millele on jäädvustatud Siberisse igaveseks jäänud eestlaste nimed kirillitsas. Kummaline küll, aga see on Verheussinskoje elanike soov. 21.07.2019 olime tagasi Tallinnas, kaasas Siberist saadud muljed.

Kuno Raude

Fotod: Kuno Raude erakogu